

DIGITALES ARCHIV

ZBW – Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft
ZBW – Leibniz Information Centre for Economics

Periodical Part

Norsk industri ... bunnen er nådd / Statistisk Sentralbyrå ; 2017

Provided in Cooperation with:

Statistics Norway, Oslo

Reference: Norsk industri ... bunnen er nådd / Statistisk Sentralbyrå ; 2017 (2018).

This Version is available at:

<http://hdl.handle.net/11159/3022>

Kontakt/Contact

ZBW – Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft/Leibniz Information Centre for Economics
Düsternbrooker Weg 120
24105 Kiel (Germany)
E-Mail: [rights\[at\]zbw.eu](mailto:rights[at]zbw.eu)
<https://www.zbw.eu/econis-archiv/>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Dieses Dokument darf zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen. Sofern für das Dokument eine Open-Content-Lizenz verwendet wurde, so gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

<https://zbw.eu/econis-archiv/termsfuse>

Terms of use:

This document may be saved and copied for your personal and scholarly purposes. You are not to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public. If the document is made available under a Creative Commons Licence you may exercise further usage rights as specified in the licence.

Marte Ragnhild Owren Claussen
og Anel Finci

Norsk industri 2017

Bunnen er nådd

*Marte Ragnhild Owren Claussen
og Anel Finci*

Norsk industri 2017
Bunnen er nådd

Statistiske analyser

I denne serien publiseres analyser av statistikk om sosiale, demografiske og økonomiske forhold til en bredere leserkrets. Fremstillingsformen er slik at publikasjonene kan leses også av personer uten spesialkunnskaper om statistikk eller bearbeidingsmetoder.

© Statistisk sentralbyrå
Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen
skal Statistisk sentralbyrå oppgis som kilde.
Publisert 19. oktober 2018

ISBN 978-82-537-9822-6 (trykt)
ISBN 978-82-537-9823-3 (elektronisk)
ISSN 0804-3221

Omslag: Foto: Colourbox
Trykk: Statistisk sentralbyrå

Standardtegn i tabeller	Symbol
Tall kan ikke forekomme	.
Oppgave mangler	..
Oppgave mangler foreløpig	...
Tall kan ikke offentliggjøres	:
Null	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	0,0
Foreløpig tall	*
Brudd i den loddrette serien	—
Brudd i den vannrette serien	

Forord

Denne publikasjonens hovedformål er å gi en oversikt over den kortsiktige produksjonsutviklingen i norsk industri, med hovedvekt på året 2017. Publikasjonen ble for første gang publisert i 2014 og inneholder en rekke nøkkeltall for industrien, med en klar hovedvekt på industriproduksjonen. I årets publikasjon er det òg inkludert et kapittel som ser nærmere på eksporten til norsk industri.

Publikasjonen er bygd opp gjennom bruk av tekst, tabeller og figurer, og skal kunne leses og forstås av en bred leserkrets uten spesifikk fagkunnskap om de temaene som berøres. Publikasjonen inneholder i tillegg statistikk om produksjonsutviklingen innenfor euro-området og de andre skandinaviske landene.

Tallmaterialet som ligger til grunn for rapporten er i all hovedsak offentlig tilgjengelig på Statistisk sentralbyrås hjemmesider.

Takk til Robert Skotvold, Ståle Mæland, Øyvind Hagen og Marko Cip (Eurostat) for nyttige innspill.

Statistisk sentralbyrå, 4. oktober 2018

Jan Henrik Wang

Sammendrag

Produksjonen i norsk industri var tilnærmet uendret fra 2016 til 2017, med en marginal økning på 0,5 prosent. 2017 ble dermed et år med utflating i industriproduksjonen etter to år med kraftig nedgang – fra 2014 til 2016 falt industriproduksjonen med om lag 8 prosent. En vekst hos flere eksportrettede næringer, i tillegg til en mindre bratt nedgang hos petroleumsrettet leverandørindustri enn de i to foregående årene var hovedårsaken til utflatingen dette året.

Det var en relativt liten næring, tekstil-, beklednings- og lærvareindustrien, som kunne glede seg over størst oppgang i 2017, med en vekst på 9,4 prosent. Næringen ble etterfulgt av næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri som hadde en vekst på 8,7 prosent. På motsatt side var det maskinindustrien som opplevde størst nedgang, med et fall på nærmere 10 prosent. Dette var imidlertid et mindre kraftig fall enn året før.

Danmark og Sverige hadde begge en solid produksjonsvekst i 2017, på henholdsvis 3,1 og 4,7 prosent. Den samlede veksten i eurosonen var også sterk, opp 3,1 prosent.

Andre nøkkelindikatorer for utviklingen i industrien viste noe ulik utvikling fra 2016 til 2017. Industriomsetningen økte med 2,8 prosent, drevet av en vekst i eksportmarkedet på 7,4 prosent. Sysselsettingen i industrien gikk ned med 1,8 prosent. Industrien investerte for totalt 21,4 milliarder kroner i 2017. Dette er en nedgang fra 2016 på 8 prosent målt i løpende verdi. Nedgangen i industriinvesteringene i 2017 må dog ses i sammenheng med et sterkt investeringsnivå i 2016 hvor det var en vekst på over 17 prosent.

Abstract

Production in Norwegian manufacturing was almost unchanged from 2016 to 2017, with a marginal growth of 0.5 per cent. Thus, 2017 turned out to be a year where the severe downturn from the last two years came to an end. From 2014 to 2016, manufacturing fell by approximately 8 per cent. Growth in several export-related industries, together with a less steep decline than in the previous two years in petroleum-related industries, contributed to the development.

The relatively small textiles, wearing apparel and leather industry experienced the highest growth among the manufacturing industries in 2017, with a rise of 9.4 per cent. Growth was also particularly high within the industry grouping refined petroleum, chemicals and pharmaceuticals, amounting to 8.7 per cent. Conversely, machinery and equipment had the largest decline, with a fall of almost 10 per cent. This decline was however smaller than that of the previous year.

Production development in Denmark and Sweden showed a growth from 2016 to 2017, of 3.1 and 4.7 per cent respectively. The overall growth in the euro zone was also solid, with a rise of 3.1 per cent.

Other key indicators of developments in the manufacturing industry show different trends from 2016 to 2017. The total turnover in manufacturing increased by 2.8 per cent, driven by an increase of 7.4 per cent in the export market. Employment in manufacturing fell 1.8 per cent. Manufacturing industries invested NOK 21.4 billion, measured in current value. This represents a decline of 8 per cent from 2016. However, the decline must be viewed in conjunction with the particularly high increase in investment in 2016 of over 17 per cent.

Innhold

Forord	3
Sammendrag	5
Abstract	6
1. Utflating i industriproduksjonen etter to år med nedgang.....	9
2. Produksjon i de ulike industrinæringene	11
2.1. Investeringsvarer	12
2.2. Innsatsvarer.....	14
2.3. Konsumvarer.....	15
2.4. Blandede varetyper	17
3. Produksjonsveksten i euroområdet inne i sitt fjerde år.....	21
3.1. Investeringsvarer bidrar sterkt til industrioppgangen i euroområdet	22
3.2. Solid vekst i våre skandinaviske naboland	23
4. Andre indikatorer.....	27
4.1. Omsetning: bedringstegn i industrien etter oljenedturen	27
4.2. Sysselsetting: nedgang i industrisysselsettingen	30
4.3. Investeringer: fall i 2017 etter høye investeringer året før	34
5. Regionale forskjeller i industrien.....	39
5.1. Verdiskapning – nedgang i flere regioner i 2016.....	39
5.2. Sysselsetting – 11 tusen færre ansatte i industrien i 2016 enn i 2015	41
6. Hvor sendes eksporten fra norsk industri og hva eksporteres det mest av?.....	43
Referanser	47
Figurregister	49
Tabellregister	50

1. Utflating i industriproduksjonen etter to år med nedgang

Tabell 1.1. **Oversikt over utviklingen i industrien¹. 2017**

Industri	Produksjon	Omsetning	Sysselsetting	Investering
Nærings-, drikkevare- og tobakksindustri	~	~	~	-
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	+	-	+	-
Trelast- og trevareindustri	+	+	+	-
Papir- og papirvareindustri	+	~	+	-
Trykking og grafisk industri	~	~	~	+
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	+	+	~	-
Gummi, plast og mineralsk industri mv.	~	~	+	+
Metallindustri	~	+	~	-
Metallvareindustri	-	-	-	+
Dataindustri og elektrisk utstyrsindustri	+	-	-	+
Maskinindustri	-	-	-	+
Bygging av skip og oljeplattformer	-	-	-	-
Annen verkstedsindustri	+	+	+	-
Maskinreparasjon og -installasjon	-	+	~	+
Møbelindustri og annen industri	-	+	~	+
Oppgang (+)	6	6	5	7
Nedgang (-)	5	5	4	8
Uendret (~) ²	4	4	6	0

¹ Tabellen viser utviklingen for industrinæringene basert på produksjonsindeksen, omsetningsindeksen, investeringsstatistikk og foreløpige sysselstingstall fra kvartalsvis nasjonalregnskap.

² En endring på mindre enn +/- 2 prosent omtales om «uendret».

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

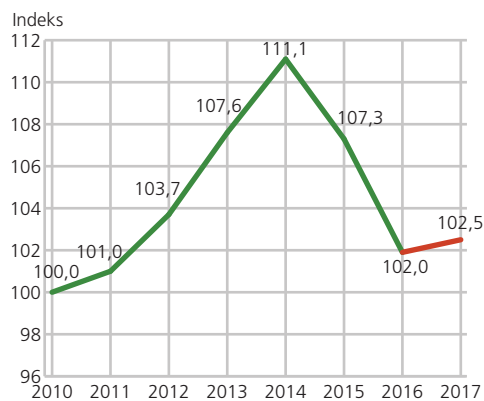
I dette avsnittet presenterer vi en enkel oversikt over utviklingen i norsk industri, med hovedfokus på industriproduksjonen, målt ved produksjonsindeksen (PII).

2017 ble et år med utflating i industriproduksjonen, etter et betydelig fall i de to foregående årene. Som vist i figur 1.1 hadde produksjonsindeksen en jevn vekst fra 2010 og frem til 2014. Veksten kan i stor grad knyttes til høy oljepris og høye oljeinvesteringer i denne perioden. Etter at oljeinvesteringene avtok mot slutten av 2013 og etter hvert begynte å falle,

Produksjonsindeksen: Viser produksjonsvolumet i industrien, og formålet med indeksen er å måle månedvis utvikling i verdiskaping. Verdiskaping i produksjonsindeksen er uttrykt som bearbeidingsverdi til faktorpriser, forklart som bruttoproduksjon minus vareinnsats eksklusive subsidier og avgifter.

I praksis er det krevende å observere faktisk verdiskaping på månedsbasis. Derfor brukes bedriftenes produksjon i fysiske kvanta eller utførte timeverk som indikator. Det forutsettes dermed at det er et stabilt forhold mellom produksjonen og vareinnsatsen over et år.

Figur 1.1. **Produksjonsindeks for industrien. 2010-2017. (2010=100)**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

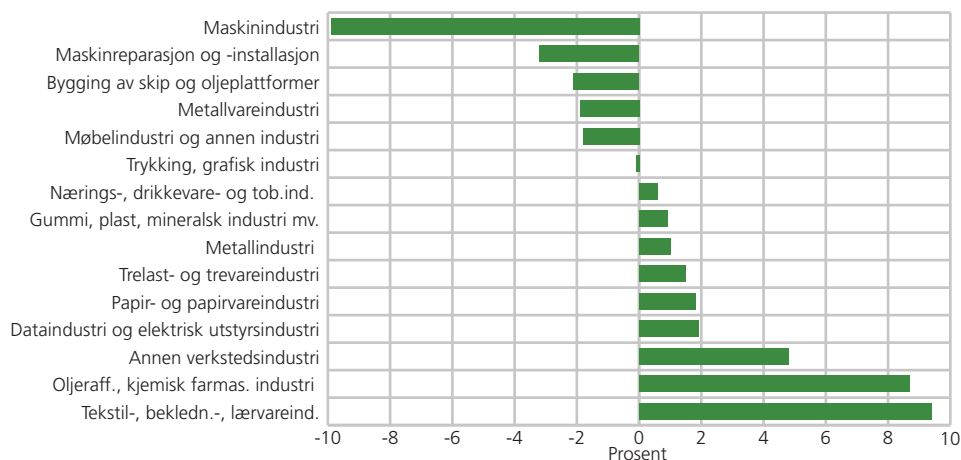
som følge av økte kostnader på sokkelen og fallende oljepris, snudde en periode med sterk vekst i norsk industri til nedgang. Virksomhetene i norsk industri som leverer mye av sine varer og tjenester til olje- og gasssektoren har stor betydning for den samlede utviklingen i industrien. Disse virksomhetene opplevde et kraftig fall i etterspørselen etter sine produkter fra 2014, noe som viste seg tydelig i den samlede produksjonsutviklingen. Fra 2014 til 2016 falt norsk industriproduksjon med 8,2 prosent.

I 2017 har fallet imidlertid flatet ut, og som det fremkommer av figur 1.1 har utviklingen i industriproduksjonen vært tilnærmet uendret dette året, med en marginal vekst på 0,5 prosent. Tabell 1.1 viser at det var en oppgang i 6 av 15 industrinæringene, mens i 4 av industrinæringene var utviklingen tilnærmet uendret.

Blant næringene med vekst finner vi noen mindre, eksportrettede næringene som tekstil-, beklednings- og lærvareindustri, papir- og papirvareindustri, samt annen verkstedsindustri. Disse næringene er relativt små og har alene ikke veldig stor påvirkning på den samlede utviklingen i industrien. Det største bidraget i positiv retning var det imidlertid næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri som stod for. Her var det en vekst på 8,7 prosent fra 2016 til 2017.

Fremdeles var det deler av den petroleumsrettede leverandørindustrien som falt mest i 2017, men styrken på nedgangen har avtatt betydelig sammenlignet med 2016. I 2017 var det maskinindustrien som opplevde den kraftigste nedgangen.

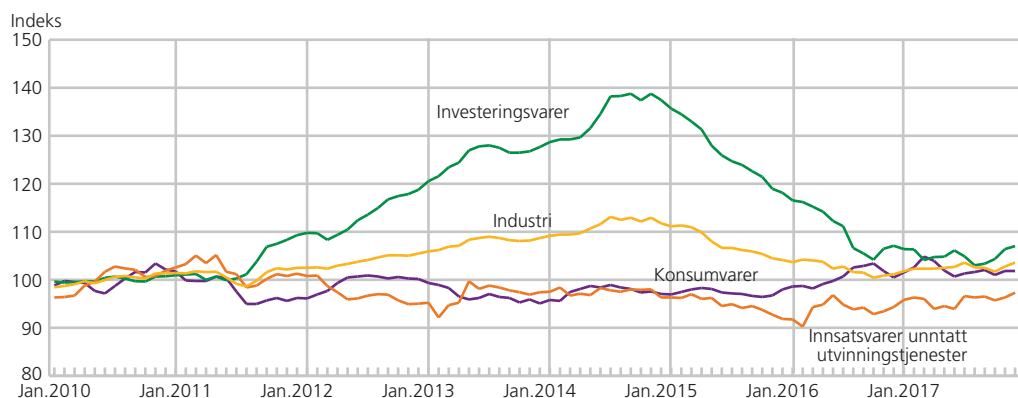
Figur 1.2. **Prosentvis endring for industrinæringene i produksjonsindeksen. 2016-2017**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

2. Produksjon i de ulike industrinæringene

Figur 2.1. **Produksjonsutvikling. Sesongjusterte tall. Tremåneders glidende gjennomsnitt¹. (2010=100). 2010-2017**

¹ Indeksverdi for periode m er gjennomsnitt av periode m, m-1 og m-2.

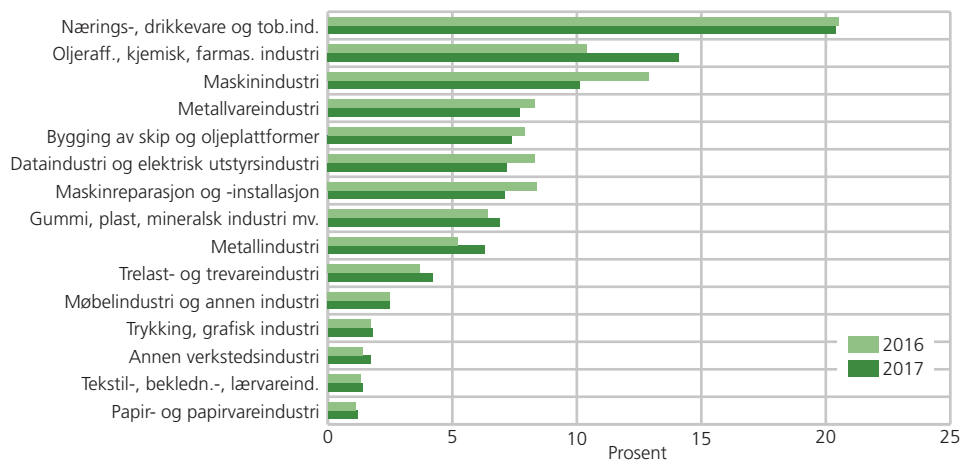
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Norske industrivirksomheter produserer en rekke ulike produkter; alt fra oljeplattformen til aluminium og til sportsartikler. Den produksjonen som foregår i de ulike virksomhetene lar seg naturlig plassere i forskjellige kategorier, basert på sluttanvendelsen av produktene den enkelte virksomhet produserer. De ulike kategoriene vi anvender til en slik beskrivelse er investeringsvarer, innsatsvarer og konsumvarer, basert på Eurostats klassifisering etter varetyper (Main Industrial Groupings). For eksempel vil en virksomhet som produserer primæraluminium bli klassifisert i kategorien innsatsvarer da produsentens produkt vil inngå i produksjon av andre videreforedlede produkter som inneholder aluminium.

Main Industrial Groupings (MIGs):

Eurostats klassifisering av industrinæringene etter varetyper. Inndelingen plasserer de ulike næringene i industrien i ulike kategorier basert på sluttanvendelsen av produktene den enkelte produsent produserer. De ulike varetypene er investeringsvarer, innsatsvarer, konsumvarer (varige og ikke-varige) og energivarer.

Industrien består av ulike næringer. Produksjonsutviklingen i de forskjellige næringene har vært svært ulik i de senere årene. Mens leverandørnæringene til olje- og gassektoren har opplevd store svingninger, har andre næringer, som for eksempel næringsmiddelindustrien, hatt en jevn utvikling.

Figur 2.2. **Næringenes vekter i industrien. Prosent. 2016-2017**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Vekting: I vektingen av næringene i produksjonsindeksen benyttes bearbeidingsverdi til faktorpriser fra SSBs årlige industristatistikk som framskrives med tall fra kvartalsvis nasjonalregnskap. Ut fra vektene kan man se betydningen de ulike næringene har, og har hatt, i norsk industri.

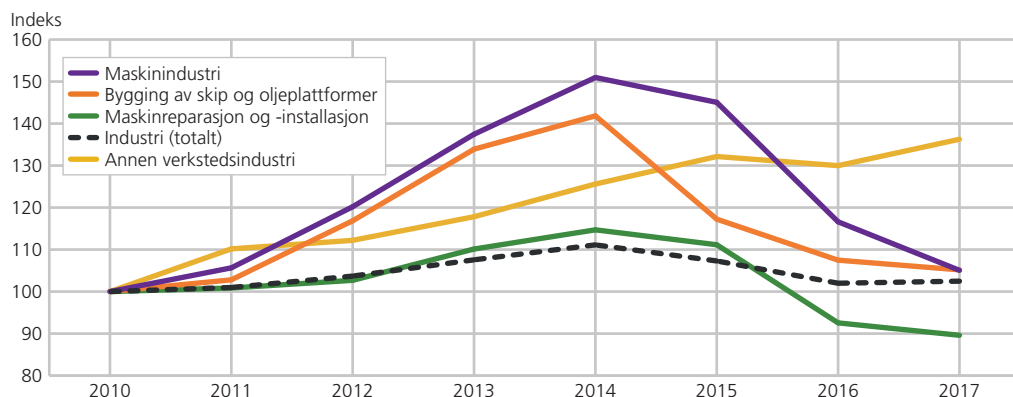
Når vi forsøker å måle det relative forholdet mellom næringene på aggregert nivå i produksjonsindeksen, vektet næringene avhengig av hvor betydningsfull hver av dem er for total industriproduksjon. En stor næring som maskinindustrien vektet derfor høyere enn en mindre næring, som trelast- og trevareindustrien, som vist i figur 2.2. Det betyr at en prosentvis endring i maskinindustrien vil slå kraftigere ut i industriproduksjonen samlet sett, enn ved samme prosentvise endring i trelast- og trevareindustrien.

Som en følge av at de petroleumsrettede leverandørnæringene har hatt relativt lavere produksjon de seneste årene har de fått en lavere vekt i produksjonsindeksen. For eksempel falt maskinindustriens vekt fra 12,9 prosent i 2016 til 10,1 prosent i

2017. Selv om maskinindustrien fremdeles er en av de største næringene i industrien innebærer denne vektendringen at en endring i produksjonsnivået i maskinindustrien hadde mindre betydning for industriproduksjonen samlet sett i 2017 enn hva den samme endringen ville hatt i 2016.

2.1. Investeringsvarer

Typiske produsenter av investeringsvarer er næringer som maskinindustri, bygging av skip og oljeplattformer og maskinreparasjon og -installasjon. Virksomhetene i disse næringene produserer i stor grad produkter som benyttes i olje- og gassnæringen og refereres derfor ofte til som petroleumsrettede leverandørnæringer. Som det fremgår av figur 2.1 opplevde næringer knyttet til investeringsvarer en sterk produksjonsvekst fra 2011 til 2014 og rykket i denne perioden fra resten av industrien. Produksjonsveksten kan i stor grad tilskrives høy oljepris og store feltoppgraderinger på norsk sokkel, som førte til økte oljeinvesteringer. Fra 2014 og frem til 2016 falt derimot produksjonsaktiviteten kraftig som et resultat av nedturen i oljesektoren.

Figur 2.3. **Produksjon av investeringsvarer. 2010-2017 (2010=100)**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Maskinindustri

Maskinindustrien omfatter produksjon av maskiner og utstyr til generell bruk, som for eksempel motorer og turbiner, komponenter til hydraulisk og pneumatisk utstyr og andre spesialmaskiner. Virksomhetene i denne næringen eksporterer mye av sine produkter og er dermed i stor grad utsatt for utenlandsk konkurranse. Produktene som produseres er hovedsakelig spesialiserte offshoreprodukter som produseres på bakgrunn av anbudskonkurranser blant annet fra oljeselskapene.

Frem til 2014 hadde maskinindustrien, nesten uavbrutt, ti år med høy produktjonsvekst, og fra 2011 var veksten særlig sterk. Veksten var i stor grad knyttet til høy investeringsaktivitet i olje- og gassektoren, både i Norge og internasjonalt. Etter 2014 snudde imidlertid trenden, som et resultat av fallende investeringer på norsk sokkel og fallende etterspørsel på det internasjonale markedet. I 2017 var maskinindustriens produktjonsnivå omtrent tilbake på 2011-nivå. Fra 2016 til 2017 falt produksjonen i maskinindustrien med 10 prosent – et mindre kraftig fall enn i året før, hvor nedgangen var på hele 20 prosent.

Bygging av skip og oljeplattformer

Bygging av skip og oljeplattformer omfatter blant annet bygging, innrednings- og installasjonsarbeid av fartøyer, oljeplattformer og moduler, samt bygging av fritidsbåter. Næringen er dominert av relativt få og store virksomheter som har store leveranser inn mot norsk sokkel, og det er derfor en nær sammenheng mellom næringens produktionsutvikling og investeringene i norsk olje- og gassektor. I likhet med maskinindustrien opplevde bygging av skip og oljeplattformer svært gode tider fra rundt 2010 og frem til 2014. Den høye veksten ble etterfulgt av en kraftig oppbremsing i produktionsaktiviteten i de påfølgende årene, og fra 2014 til 2015 var det denne næringen som hadde den kraftigste nedgangen i industrien. Nedgangen har siden fortsatt, men styrken på fallet har bremsset litt opp, og fra 2016 til 2017 hadde næringen en nedgang på kun 2,1 prosent. Nedgangen i 2017 skyldes en nedgang i den delen av næringen som driver med bygging, innredning og installasjonsarbeider på skip.

Maskinreparasjon og -installasjon

I likhet med de to foregående næringene er maskinreparasjon og -installasjon nært tilknyttet petroleumsnæringen. Der de to

foregående næringene i stor grad leverer produkter til petroleumsnæringen, leverer virksomheter innenfor næringen maskinreparasjon og -installasjon i størst grad tjenester til olje- og gassnæringen. Aktiviteten i næringen består blant annet av reparasjon av maskiner, reparasjon og vedlikehold av borerigger og skip, samt installasjon av industrimaskiner og utstyr. Produksjonsaktiviteten har også i denne næringen falt kraftig siden 2014; hele 22 prosent nedgang mellom 2014 og 2017. Fallet var kraftigst i 2016, og i 2017 var det en produksjonsnedgang på 3,2 prosent.

Annen verkstedsindustri

Virksomheter innenfor næringen annen verkstedsindustri produserer blant annet motorvogner, karosserier og tilhengere samt tilhørende deler og utstyr. Næringen omfatter også produksjon av materiell til jernbane, luftfartøyer og lignende utstyr. Dette er en relativt liten næring i Norge og hadde en vekt på kun 1,7 prosent i produksjonsindeksen i 2017. Næringen har hatt en nesten kontinuerlig vekst de seneste årene, med unntak av en liten produksjonsnedgang i 2016. Fra 2016 til 2017 har næringen igjen opplevd vekst, på 4,8

prosent. Denne oppgangen var det særlig produsenter av motorvogner, karosserier og tilhengere, samt produsenter av deler og utstyr til motorvogner som bidro til.

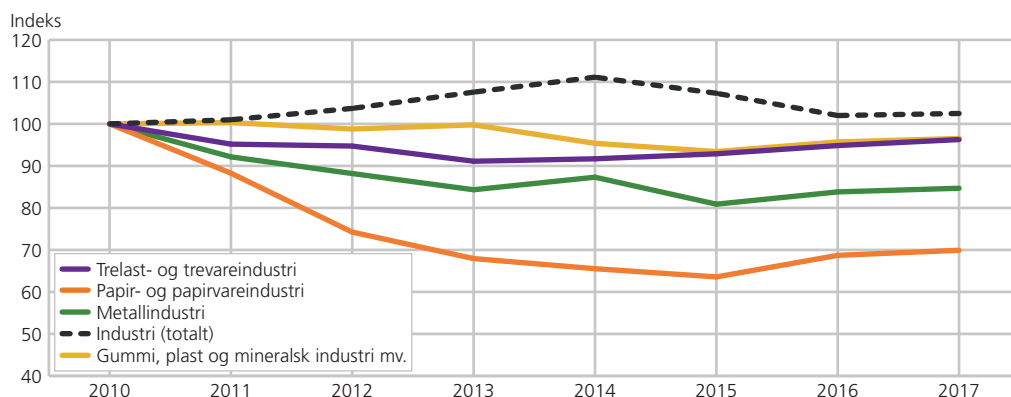
2.2. Innsatsvarer

En annen varegruppe er innsatsvarer. Innsatsvarer er varer som brukes som innsatsfaktorer i produksjonen av andre varer. Typiske produsenter av innsatsvarer er papir- og papirvareindustri og metallindustri. Produsenter av innsatsvarer omtales ofte som tradisjonell eksportrettet industri, da mesteparten av omsetningen kommer fra eksport og de konkurrerer med produsenter fra andre land på det internasjonale markedet.

Trelast- og trevareindustri

Trelast- og trevareindustrien omfatter blant annet saging, høvling og impregnering av tre, samt produksjon av bygningsartikler og monteringsferdige hus. Noen av virksomhetene i næringen har leveranser til papir- og papirvareindustrien, i form av biprodukter som for eksempel flis, som brukes som innsatsvarer i papirproduksjon. Nedgangen i papir- og papirvareindustrien de senere årene har derfor hatt innvirkning på trelast- og trevareindu-

Figur 2.4. **Produksjon av innsatsvarer (uten utvinningstjenester). 2010-2017 (2010=100)**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

strien. Finanskrisen virket også negativt inn på produksjonen hos flere av virksomhetene i næringen, i form av lavere etterspørsel etter deres produkter. Færre byggeprosjekter ble igangsatt og byggemestere benyttet seg i større grad av import av råvarer for å spare kostnader. Siden 2005 har næringen hatt et produksjonsfall på 17 prosent.

De siste fire årene har nedgangen imidlertid flatet ut og snudd til en beskjeden produksjonsoppgang. Fra 2016 til 2017 var det en liten produksjonsvekst på 1,6 prosent i næringen. Næringen har opplevd en høyere etterspørsel etter deres produkter, blant annet som en følge av økt bevissthet rundt kvalitet og viktigheten av å benytte produkter som er godt tilpasset norske værforhold i bygge- og anleggsbransjen. Økt fokus på miljø og bruk av fornybare ressurser har også åpnet opp nye markeder for produsenter av bygningsmaterialer i tre.

Papir- og papirvareindustri

Papir- og papirvareindustrien omfatter produksjon av papirmasse, papir og papp og produksjonen av varer av papir og papp. Store deler av produksjonen eksporteres, og Europa er det viktigste markedet. De senere årene har det vært et fall i etterspørselen etter papir i Europa, blant annet som en følge av den teknologiske utviklingen og medievaner, hvor elektroniske medier i økende grad har tatt over for trykte medier. Dette har ført til et kraftig produksjonsfall og flere nedleggelser i næringen, og fra 2005 til 2017 falt produksjonen i næringen med hele 44 prosent. De siste to årene har næringen derimot hatt et lite oppsving, med produksjonsvekst på om lag 8 prosent fra 2015 til 2016 og 1,8 prosent fra 2016 til 2017. Nedbygd produksjonskapasitet i Europa har ført til noe styrkede priser i denne perioden, og i tillegg har en svak krone bidratt positivt.

Metallindustri

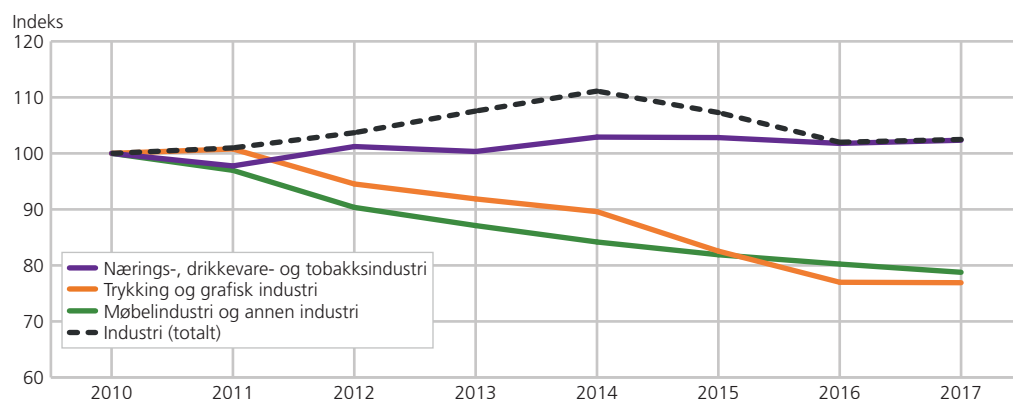
Metallindustrien omfatter blant annet aktiviteter i forbindelse med utsmelting og/eller raffinering av jernholdige og ikke-jernholdige metaller av malm, råjern eller skrot. I tillegg inngår produksjon av metalllegeringer og superlegeringer ved å tilsette andre kjemiske elementer i rene metaller. Næringen er en viktig norsk eksportnæring og produksjonsutviklingen bestemmes i stor grad av utenlandsk etterspørsel. Lønnsomheten i næringen påvirkes både av prisutviklingen på metallmarkedet og innenlands kostnadsutvikling, hvor særlig kraftprisene er viktige.

Som det fremkommer av figur 2.4 har det vært en produksjonsnedgang i næringen i store deler av perioden mellom 2010 og 2015. I 2016 steg produksjonen med 3,6 prosent og fra 2016 til 2017 har produksjonen vært tilnærmet uendret. Prisutviklingen på metaller svinger normalt fra år til år, men har hatt en positiv trend de siste årene.¹ Fra 2016 til 2017 steg prisene i metallindustrien med hele 18,6 prosent. Samtidig holdt kronekursen seg på et relativt stabilt, svakt nivå mot amerikanske dollar i 2017 sammenlignet med året før. Metaller omsettes i dollar på verdensmarkedet. Prisstigning sammen med en svak kronekurs virket derfor positivt inn på lønnsomheten til virksomhetene i næringen, og metallindustriens omsetning steg med hele 19 prosent i 2017.

Gummi, plast og mineralsk industri mv.

Gummi, plast og mineralsk industri mv. er en sammensatt næringsgruppe, der de ulike virksomhetene produserer en rekke ulike produkter. Dette omfatter blant annet produksjon av gummi- og plastprodukter, samt produksjon som vedrører

¹ Se også produsentprisindeksen for olje og gass, industri, bergverk og kraftforsyning: <https://www.ssb.no/ppi>

Figur 2.5. **Produksjon av konsumvarer. 2010-2017 (2010=100)**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

stoff av mineralsk opprinnelse, som for eksempel glass, betong og asfalt. Mange av produktene benyttes videre som innsatsfaktorer i bygg- og anleggsbransjen, som f. eks. sement, glass og isolasjonsvegger. Næringsgruppen har hatt en relativt stabil utvikling siden 2009. Fra 2016 til 2017 var produksjonsutviklingen tilnærmet uendret.

2.3. Konsumvarer

I tillegg til investeringsvarer og innsatsvarer har vi konsumvarer. Produsenter av konsumvarer produserer varer som konsumeres, og man skiller mellom ikke-varige og varige konsumvarer. Mat og drikke er eksempler på ikke-varige konsumvarer og typiske produsenter av slike varer finner vi i næringsmiddel-, drikkevare og tobakksindustrien. Møbelindustrien på sin side er produsent av varige konsumvarer. Den største næringen innen konsumvarer, og også i industrien samlet, er næringsmiddel-, drikkevare- og tobakksindustrien.

Næringsmiddel-, drikkevare- og tobakksindustri

Næringsmiddelindustrien utgjør den absolutt største delen av næringsgruppen næringsmiddel, drikkevare- og tobakks-

industrien². Innen næringsmiddelindustrien finner vi produksjon av bearbejdede produkter fra jordbruk, skogbruk og fiske til matvarer og fôr, samt halvfabrikata som ikke direkte kan knyttes til matvarer. En stor del av det som produseres i næringsmiddelindustrien er rettet mot hjemmemarkedet, noe som gjør at virksomhetene i denne næringen er mindre konkurranseutsatt enn virksomheter i andre næringer. Deler av næringsmiddelindustrien er riktignok mer eksportrettet, som for eksempel virksomheter som driver med slakt og bearbeiding av oppdrettsfisk. Samtidig er den delen av næringsmiddelindustrien som produserer foredlede varer, såkalte RÅK³-varer, utsatt for importkonkurranse, ettersom en del av EØS-avtalen legger opp til full konkurranse i bearbeidingsledet. Fra 2016 til 2017 var produksjonen i nærings-, drikkevare- og tobakksindus-

² I praksis inngår ikke tobakksindustri i denne næringsgruppen lenger, da siste rest av tobakksproduksjonen i Norge ble lagt ned i 2008.

³ RÅK-varer er industrielt bearbejdede landbruksvarer som er regulert i EØS-avtalen. RÅK-varer er underlagt EØS-avtalens generelle bestemmelser om fri bevegelse av varer, men avtalepartene kan anvende toll og prisnedskrivning på råvarene (Landbruksdirektoratet 2018).

trien tilnærmet uendret. Produksjonsutviklingen har de siste årene vært stabil, og siden 2010 har produksjonen økt med 2,4 prosent.

Møbelindustri og annen industri

Norsk møbelindustri omfatter produksjon av møbler og tilhørende produkter av alle slags materialer unntatt stein, betong og keramikk. Annen industriproduksjon omfatter produksjon av en rekke varer som ikke er dekket i andre deler av standarden, som for eksempel produksjon av gull- og sølvvarer, sportsartikler og medisinsk utstyr. Møbelindustrien har tradisjonelt hatt en sterk posisjon i Norge, men har de seneste årene opplevd en kraftig produksjonsnedgang i likhet med annen tradisjonell fastlandsindustri. Det er flere årsaker til den nedadgående produksjonsutviklingen. Blant annet har flere år med høy kronekurs, høye lønninger, finanskrisen og lavere etterspørsel, både på hjemme- og eksportmarkedet bidratt til dette. Flere av produsentene har de seneste årene flyttet produksjonen til utlandet. Fra 2016 til 2017 falt produksjonen i denne næringen med 1,8 prosent. Siden 2010 har produksjonen falt med 21 prosent.

Trykking og grafisk industri

Trykking og grafisk industri omfatter blant annet trykking av produkter som aviser, bøker og tidsskrifter. I tillegg omfatter den hjelpeaktiviteter som er en integrert del av trykkerivirksomheten, som for eksempel bokbinding og produksjon av trykkplater.⁴ Produksjonsutviklingen i næringen var tilnærmet uendret fra 2016 til 2017. De seneste årene har trykking og grafisk industri imidlertid opplevd en kraftig produksjonsnedgang, og fra 2010 til 2017 falt produksjonen med 23 prosent.

⁴ Trykking og grafisk industri dekker ikke forlagsvirksomhet. Dette grupperes under næringshovedområde J - Informasjon og kommunikasjon.

Virksomhetene som driver med trykking og grafisk industri møter stadig større konkurranse fra andre land med lavere produksjonskostnader, som tillater dem å ha lavere priser på sine produkter. I tillegg er det stadig færre som leser papiraviser. Lenge var papiraviser og TV de dominerende mediene i Norge. Mellom 1991 og 2000 var publikumsoppslutningen for papiraviser i overkant av 80 prosent, men har siden sunket betraktelig og i 2017 leste kun 32 prosent av befolkningen en papiravis en gjennomsnittsdag. En presset papiravisbransje med fallende opplag skaper da store utfordringer for avistrykkeriene (Jordfald og Bråten 2014).

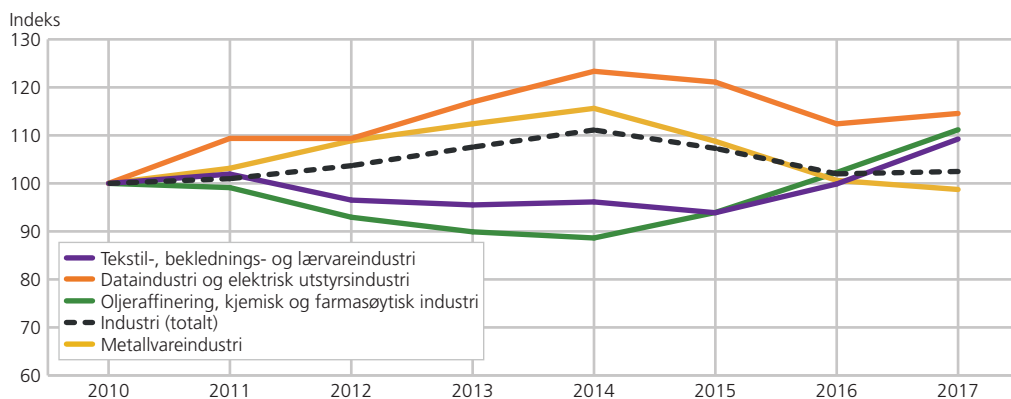
2.4. Blandede varetyper

Hittil har vi delt inn de ulike næringene som produsenter av henholdsvis investeringsvarer, innsatsvarer og konsumvarer. Noen næringer lar seg ikke like lett kategorisere, da ulike delnæringer innenfor samme næring produserer ulike varetyper. Et eksempel på dette er metallvareindustrien. De produserer både innsatsvarer som metallkonstruksjoner, overflatebehandling og bearbeiding av metaller og investeringsvarer som våpen og ammunisjon. Slike næringer har vi derfor valgt å gruppere i kategorien blandede varetyper.

Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri

Næringsgruppen tekstil-, beklednings- og lærvareindustrien omfatter blant annet produksjon av tekstiler, tauverk og fiskegarn samt produksjon av klær, lær og lærvarer. Tekstilproduksjon utgjør over halvparten av produksjonen innenfor næringsgruppen. Deler av næringsgruppen er gruppert under innsatsvarer, mens andre deler grupperes som produsenter av konsumvarer.

Tekstil-, beklednings- og lærvareindustrien har i lengre tid opplevd en kraftig pro-

Figur 2.6. **Produksjon av blandede varetyper. 2010-2017 (2010=100)**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

duksjonsnedgang. Fra 2000 til 2014 falt produksjonen med 55 prosent. Fra 2015 til 2017 har produksjonsutviklingen derimot hatt et lite oppsving med en vekst på 16 prosent. Fra 2016 til 2017 gikk produksjonen opp 9,4 prosent.

Næringsgruppen har i flere år møtt stor konkurranse fra lavkostland, og produksjon av blant annet klær og skotøy er i all hovedsak erstattet av import (se Skoglund 2008: 73-84). For en arbeidskraftintensiv næring som tekstil-, beklednings- og lærvareindustrien er det mer lønnsomt å flytte produksjonen til utlandet, der arbeidskraft er billigere enn i Norge. Dette har bidratt til produksjonsnedgang, og næringsgruppen har i dag svært liten betydning for industrien samlet sett i Norge. Som det fremkommer av figur 2.2 er det kun papir- og papirvareindustrien som har mindre betydning enn tekstil-, beklednings- og lærvareindustrien for total industriproduksjon i 2017.

Dataindustri og elektrisk utstyrsindustri

Dataindustri og elektrisk utstyrsindustri omfatter blant annet produksjon av datamaskiner, kommunikasjonsutstyr og

lignende elektroniske produkter. I tillegg dekker næringsgruppen produksjon av elektrisk utstyr, herunder kabler. En betydelig andel av produktene som produseres i denne næringsgruppen anvendes i petroleumssektoren, og næringsgruppens produksjonsaktivitet påvirkes dermed i stor grad av aktiviteten i petroleumssektoren.

Fra 2016 til 2017 var det en liten produksjonsøkning på 1,9 prosent. Den beskjedne oppgangen kommer etter to år med produksjonsnedgang, knyttet til reduserte investeringer i petroleumssektoren i samme periode. Fra 2014 til 2016 falt produksjonen med nesten 9 prosent. Den delen av næringsgruppa som bidro mest til oppgangen i 2017 var produsenter av ledninger og ledningsmateriell. Dette er produkter som særlig anvendes både i petroleumssektoren og i kraftsektoren.

Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri

Næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri omfatter blant annet produksjon av raffinerte petroleumsprodukter, industrigasser og andre organiske og uorganiske kjemiske råvarer,

samt produksjon av farmasøytiske råvarer og preparater. Næringsgruppa hadde den nest største produksjonsoppgangen av alle industrinæringene i 2017 og det var kun tekstil-, belysnings- og lærvareindustrien som hadde høyere oppgang. Veksten, som var på 8,7 prosent, skyldtes blant annet at det var vedlikeholdsstans ved flere store anlegg innenfor denne grupperingen i 2016, som førte til noe redusert produksjon det året. Virksomhetene i disse næringene produserer varer som i stor grad eksporteres, og veksten kan også knyttes til bedret konkurranseevne som følge av en svak norsk krone. Kronekursen har gitt grunnlag for økt utenlandsk etterspørsel og større markedsandeler internasjonalt. Tall fra den månedlige omsetningsstatistikken⁵ viser at eksportandelen for næringsgruppen var 85 prosent i 2017.

Metallvareindustri

Den siste næringen i denne kategorien er metallvareindustrien. Metallvareindustrien omfatter blant annet overflatebehandling og bearbeiding av metaller, produksjon av metallkonstruksjoner, samt produksjon av våpen og ammunisjon. Næringen består av mange små og mellomstore virksomheter. Noen av disse leverer produkter direkte til petroleumssektoren, mens andre fungerer som underleverandører til andre industrinæringene som igjen leverer til olje- og gasssektoren.

Metallvareindustrien har i flere år hatt høy produksjon. Fra 2005 til 2014 økte produksjonen med om lag 46 prosent. Fra 1. kvartal 2015 begynte derimot en fallende utvikling som fortsatte gjennom 2016. I 2017 har produksjonen flatet noe ut, men hadde likevel en nedgang fra 2016 på 1,9 prosent. Utviklingen innenfor de ulike delnæringene i metallvareindustrien

har vært forskjellig fra 2016 til 2017.

Produsenter av våpen og ammunisjon har hatt produksjonsvekst, mens virksomheter som arbeider med overflatebehandling og bearbeiding av metaller, samt produsenter av metallkonstruksjoner, har hatt fall i produksjonsvolumet.

⁵ <https://www.ssb.no/energi-og-industri/statistikk/ogibkoms>

3. Produksjonsveksten i euroområdet inne i sitt fjerde år

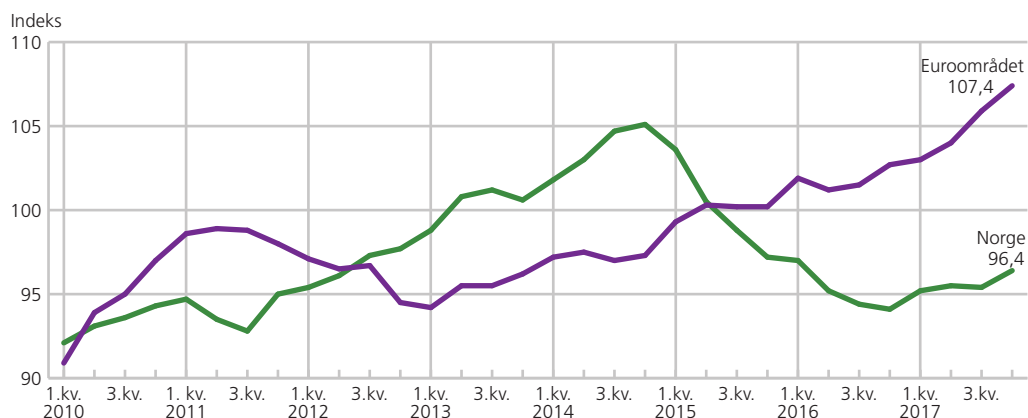
Norsk industriproduksjon økte med marginale 0,5 prosent fra 2016 til 2017. I euroområdet vokste derimot produksjonen betydelig med hele 3,1 prosent. Dette er fjerde året på rad der industriproduksjonen i euroområdet registrer en positiv endringsrate.

Figur 3.1 viser utviklingen i industriproduksjonen i Norge og euroområdet i en åtteårs-periode, fra 2010 til 2017. Som det framkommer av figuren opplevde industrien i euroområdet en betydelig konjunkturedgang fra siste halvdel av 2011 til første halvdel av 2013. Nedgangen må ses i sammenheng med en generelt svak økonomisk utvikling som følge av gjeldskrisen i Europa. Norsk industri på den annen side, opplevde en tydelig konjunkturoppgang i samme tidsrom, hovedsakelig grunnet høy aktivitet i petroleumsrelatert leverandør-

industri. Som diskutert i de foregående kapitlene endret derimot dette bildet seg betraktelig etter toppen i 4. kvartal 2014, og norsk industri opplevde deretter en markant konjunkturedgang. Nedgangen flatet ut i 2017, men produksjonsnivået er fremdeles betydelig lavere enn i toppårene 2013 og 2014.

Industriproduksjonen i euroområdet har derimot hatt en jevn og vedvarende vekst siden 2. kvartal 2013 etter at man fikk bukt med gjeldskrisen. Som figur 3.1 også viser har aktivitetsnivået i euroområdet vært betydelig høyere enn i Norge siden siste halvdel av 2015. Samlet sett i perioden 2010 til 2017 har industriproduksjonen i eurosone hatt en vekst på over 11 prosent, mens for Norge har den tilsvarende veksten vært på 2,5 prosent.

Figur 3.1. Industriproduksjon i Norge og euroområdet. Sesongjusterte tall. (2015=100)

Kilde: Eurostat.

3.1. Investeringsvarer bidrar sterkt til industrioppgangen i euroområdet

I likhet med Norge er produksjon av investeringsvarer den varetypen med høyest vekt i produksjonsindeksen til euroområdet, og således er det denne varegruppen som har størst innvirkning på den samlede industriproduksjonen. Investeringsvarer utgjør spesielt en stor andel av industriproduksjon i store EU-land som Tyskland, Frankrike og Italia. Typiske produsenter av investeringsvarer i euroområdet er maskinindustrien, metallvareindustrien og ikke minst bilindustrien. Som det fremkommer av figur 3.2 har produksjon av investeringsvarer hatt en nesten vedvarende vekst siden 2010, kun avbrutt av en svak periode fra starten av 2012 til starten av 2013. Samlet sett fra 2010 til 2017 har denne delen av industrien

opplevd en vekst på over 23 prosent, og er hoveddriveren for den positive utviklingen i industriproduksjonen i eurosone.

Innsatsvarer¹ er også en viktig varegruppe for industrien i eurosone, og har nesten like høy vekt som investeringsvarer. Typiske produsenter av innsatsvarer i euroområdet er kjemisk produksjon, gummi, plast og mineralsk industri, samt produksjon av elektrisk utstyrsindustri. Denne delen av industrien er spesielt betydningsfull for land som Spania, Østerrike, Portugal og Nederland. I motsetning til investeringsvarer startet fallet innenfor innsatsvarer allerede i 2. kvartal 2011 før det flatet ut i første halvdel av 2013. I de senere årene har også innsatsvarer opplevd en jevn vekstrate hvor spesielt 2017 var et bra år med en vekst på 3,6 prosent. Samlet sett har denne varetypen hatt en vekst på nesten 7 prosent fra 2010 til 2017. En mulig årsak til at veksten innenfor innsatsvarer jevnt over har vært svakere

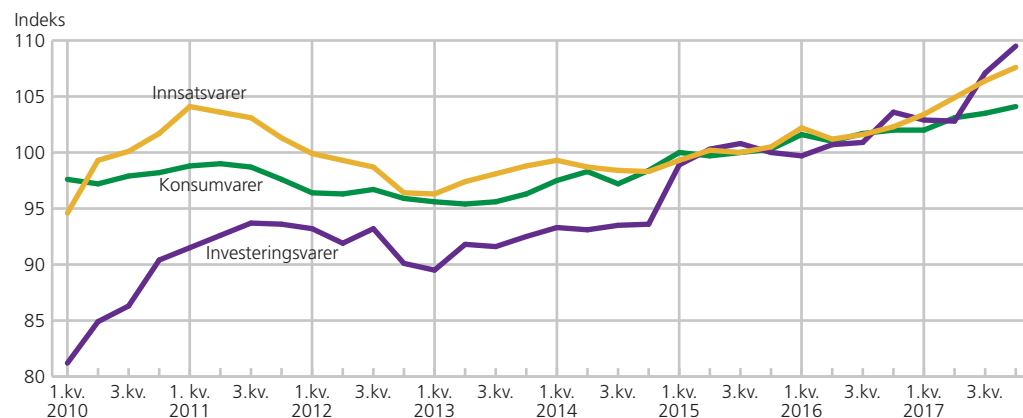
Tabell 3.1 **Vekter innenfor de ulike varekategoriene i eurosone og Norge målt i prosent. 2015**

	Eurosonen	Norge
Innsatsvarer	35,8	31,2
Investeringsvarer	39,4	42,5
Konsumvarer	24,8	26,3

Kilde: Eurostat og Statistisk sentralbyrå.

¹ I aggregatet for innsatsvarer i figur 3.2 inngår også noe produksjon knyttet til bergverksdrift og utvinningstjenester. Denne produksjonen utgjør en neglisjerbar andel av den samlede produksjonen innenfor varetypen innsatsvarer.

Figur 3.2. **Produksjonsutvikling innenfor de ulike varekategoriene i eurosone. 1. kvartal 2010-4. kvartal 2017. Sesongjusterte tall. (2015=100)**

Kilde: Eurostat.

enn investeringsvarer kan skyldes større konkurranse fra lavkostland.

Som tabell 3.1 viser, utgjør konsumvarer om lag en fjerdedel av industrien i euroområdet. Viktige næringer innenfor dette industrisegmentet i eurosonen er blant annet farmasøytisk industri og næringsmiddelindustrien. Land hvor produksjon av konsumvarer utgjør en stor andel av industrien omfatter blant annet Spania, Frankrike og Portugal. Produksjon av konsumvarer opplevde også noe nedgang i siste halvdel av 2011, og utviklingen holdt seg relativt flat i en lengre periode frem til starten av 2014. De senere årene har også denne delen av industrien opplevd vekst, og samlet sett har konsumvarer hatt en vekst på 6 prosent fra 2010 til 2017. En årsak til at utviklingen innenfor konsumvarer er mindre volatil enn de andre varekategoriene er at produkter som mat, drikke og medisiner er grunnleggende behov, noe som gjør at etterspørselen er forholdsvis stabil.

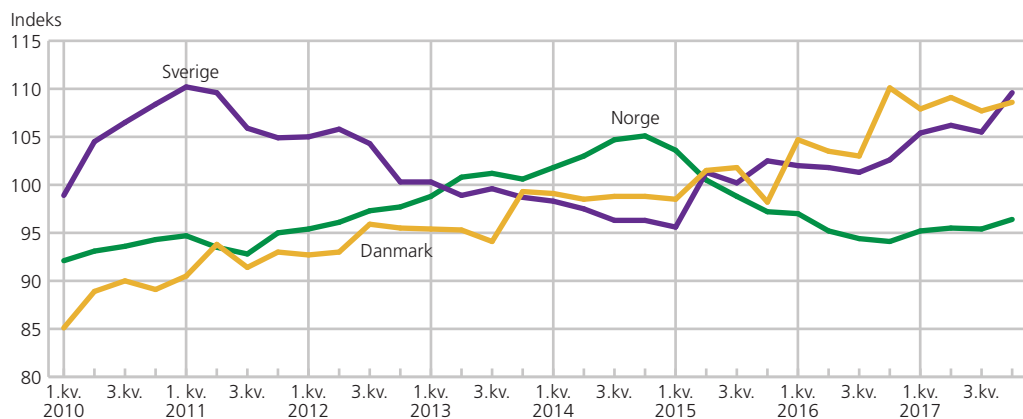
3.2. Solid vekst i våre skandinaviske naboland

Sverige opplevde en lang nedgangskonjunktur med avtagende produksjon fra starten av 2011 og frem til første halvdel av 2015. På motsatt side var dette en periode preget av høy produksjonsvekst i Danmark og i Norge. Men der industriproduksjonen i Norge opplevde en knekk ved inngangen til 2015, fortsatte den danske industriproduksjonen å vokse.

Fra 2016 til 2017 steg dansk industriproduksjon med solide 3,1 prosent, og året før var det også en sterk produksjonsvekst på 4,8 prosent. Hovedårsaken til oppgangen 2017 kan knyttes til en betydelig vekst innenfor farmasøytisk industri på hele 12 prosent. I tillegg bidrog næringsmiddelindustrien og møbelindustrien positivt med en økning på henholdsvis 3,4 og 3,7 prosent. Samlet sett har dansk industri opplevd en formidabel vekst på hele 23 prosent i perioden 2010-2017.

Sverige hadde den største oppgangen blant de skandinaviske landene fra 2016 til 2017 med en sterk vekst på 4,7 prosent. Den største økningen var innenfor pro-

Figur 3.3. Industriproduksjon i Norge, Sverige og Danmark. 1. kvartal 2010-4. kvartal 2017. Sesongjusterte tall (2015=100)

Kilde: Eurostat.

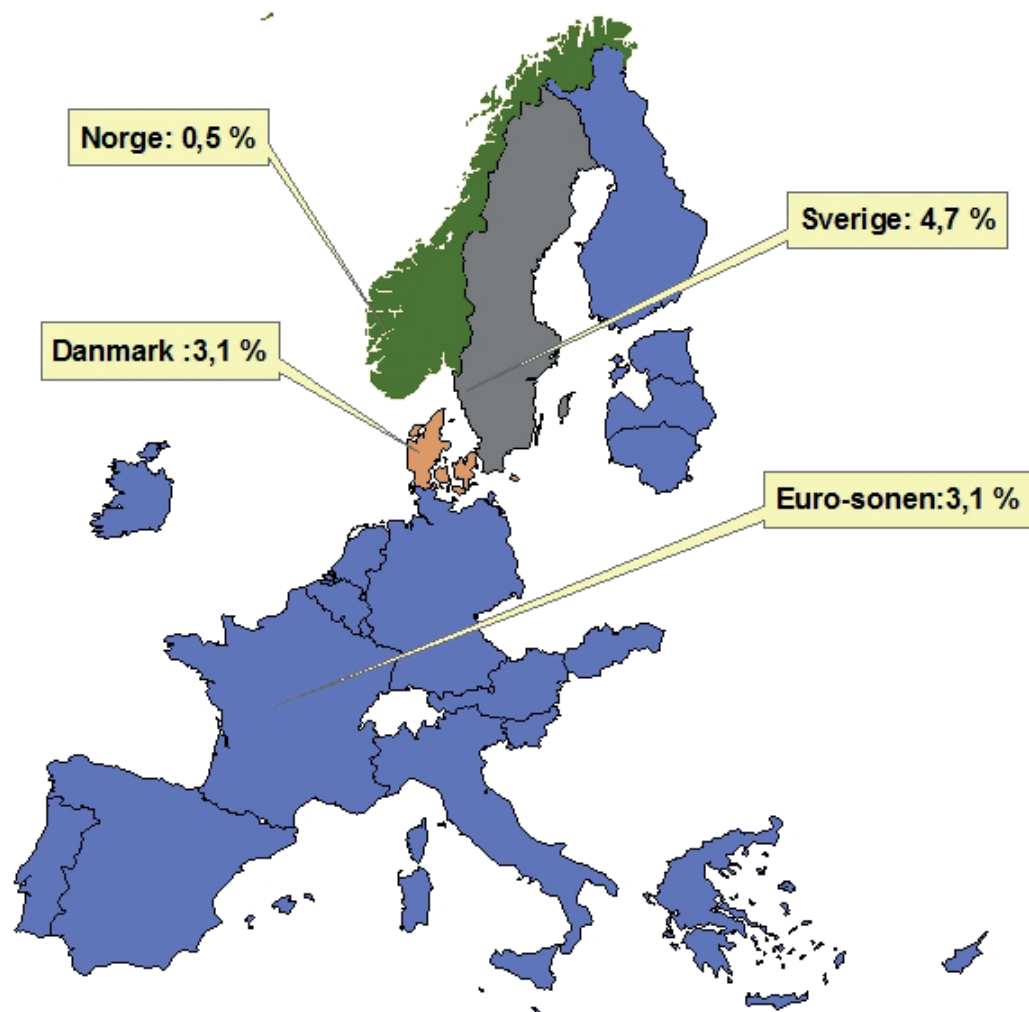
duksjon av motorvogner og tilhengere, som økte med nesten 12 prosent. I tillegg hadde også maskindustrien en solid vekst på 9,5 prosent. Tradisjonelt har Sverige hatt stor produksjon av trevarer og treforedlingsprodukter, med blant annet sagbruk, tremasse-, cellulose- og papirfabrikker og møbelproduksjon (Store norske leksikon 2018). En av disse tradisjonelle næringene, trelast og trevareindustrien, bidro også positivt i 2017, med en økning på 5,9 prosent.

De siste tre årene har industriproduksjonen i Sverige vært preget av oppgang. Dette kommer etter flere år med svak utvikling i industriproduksjonen. Svensk industri ble hardt rammet av finanskrisen, som særlig gikk ut over bilindustrien. Industrien opplevde et nytt tilbakeslag i starten av 2011, og nedgangskonjunkturen vedvarte helt frem til våren 2015. En pådriver til oppgangen i løpet av de siste par årene har vært høyere produksjon i bilindustrien. Aktiviteten i bilindustrien anses å være en god indikator på konjunkturutviklingen: I oppgangstider er man villig til å låne penger og investere i biler og andre kjøretøy, mens man i nedgangstider i større grad unngår slike investeringer (Lööv 2014).

I Danmark er næringsmiddel-, drikkevare- og tobakksindustrien den industrinæringen med høyest vekt i 2017. 17,5 prosent av all industriproduksjon i industrien kom fra nærings-, drikkevare- og tobakksindustrien. Maskinindustrien var nest størst med en vekt på 16,5 prosent, mens farmasøytisk industri stod for 13,1 prosent av industriproduksjonen.

I Sverige er produksjon av motorvogner og tilhengere den industrinæringen med høyest vekt i 2017. Produksjonen innenfor næringen utgjorde 14,4 prosent av industriens totale produksjon i 2017. Kjemisk og farmasøytisk industri er den nest største industrinæringen i Sverige i 2017 med en vekt på 13,7 prosent. På tredjeplass finner vi maskinindustrien som stod for 12,1 prosent.

Figur 3.4. Prosentvis vekst i industriproduksjonen. 2016-2017

Kilde: Eurostat.

4. Andre indikatorer

For å belyse tilstanden til norsk industri i 2017 litt bredere enn kun å se på produksjonen, vil vi i dette avsnittet kort presentere hvordan utviklingen har vært ved tre andre sentrale indikatorer: omsetning, sysselsetting og investeringer.

4.1. Omsetning: bedringstegn i industrien etter oljenedturen

Fra 2016 til 2017 økte industriomsetningen fra 756 til 778 milliarder kroner. Dette tilsvarer en årssendring på 2,8 prosent. Dette er første gang industriomsetningen viser oppgang siden 2014. Det var eksportmarkedet som stod for denne veksten med en

økning på 7,4 prosent, mens det innenfor hjemmemarkedet var uendret omsetning.

Industriomsetningen nådde en topp i 2014, mye på grunn av rekordhøye oljeinvesteringer som ga store ordre til den petroleumsrettede leverandørindustrien. Leverandørindustrien stod da for 33 prosent av industriens samlede omsetning, men andelen har falt betydelig i perioden fra 2015 til 2017. Fra 2016 til 2017 falt omsetningen i petroleumsrettet leverandørindustri med om lag 10 prosent. Dette var imidlertid mindre enn nedgangen fra 2015 til 2016 da omsetningen for leveran-

Tabell 4.1. Omsetning. Årstall, etter næring¹. Ujusterte serier. Millioner kroner

	2015	2016	2017	Årssendring i prosent	
				2016/2015	2017/2016
Industri	818 275	756 268	777 737	-7,6	2,8
Nærings-, drikkevare- og tob.ind.	213 787	229 299	228 935	7,2	-0,2
Næringsmiddelindustri	200 024	214 455	214 102	7,2	-0,1
Tekstil-, bekledn.-, lærvareind.	8 426	8 946	8 789	6,1	-1,7
Trelast- og trevareindustri	29 429	30 748	32 274	4,5	5,0
Papir- og papirvareindustri	9 444	10 764	10 846	14,0	0,8
Trykking, grafisk industri	10 083	9 857	9 796	-2,2	-0,6
Oljeraff., kjemisk farmas. industri	123 232	102 621	130 287	-16,7	27,0
Kjemiske råvarer	40 486	37 302	38 930	-7,9	4,4
Gummi, plast, mineralisk industri mv.	46 901	48 362	47 761	3,1	-1,2
Metallindustri	61 063	58 832	70 026	-3,6	19,1
Ikke-jernholdige metaller	48 237	45 978	52 882	-4,7	15,0
Metallvareindustri	45 072	43 132	41 925	-4,3	-2,8
Dataindustri og elektrisk utstyrsind.	50 353	45 449	42 327	-9,7	-6,9
Maskinindustri	89 757	54 549	41 541	-39,2	-23,9
Bygging av skip og oljeplattformer	63 109	51 510	44 783	-18,4	-13,0
Annen verkstedsindustri	11 389	9 893	10 264	-13,2	3,8
Maskinreparasjon og -installasjon	40 675	35 937	41 347	-11,6	15,1
Møbelindustri og annen industri	15 555	16 374	16 841	5,3	2,9

¹Årstall er sum av estimert omsetning fra den månedlige omsetningsstatistikken

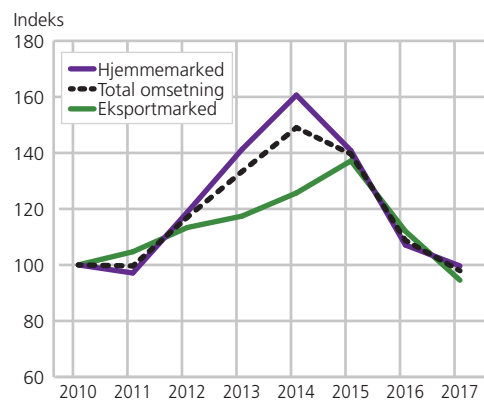
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Årsendring: Endring i indeksverdien i et kalenderår sammenlignet med verdien for samme størrelse året før. Årsendringen beregnes ved å ta forholdet mellom gjennomsnittet av månedsindeksene for aktuelt år og tilsvarende gjennomsnittstall for året før. Årsendring må ikke forveksles med tolv-månedersendringen, som angir endringen i indeksen fra en måned ett bestemt år, til samme måned året etter.

dørindustrien falt med hele 23 prosent. Dette har sammenheng med at aktivitetsnivået har tatt seg noe opp for enkelte av næringene som leverer til olje- og gassnæringen. Høyere oljepris gjennom 2017 og enkelte store investeringsprosjekter på norsk sokkel har bidratt til denne utviklingen. Det er særlig for hjemmemarkedet at den negative utviklingen har bremsert opp. Eksportomsetningen for petroleumsrettet leverandørindustri falt betydelig også i 2017.

Totalomsetning: Omfatter sum avgiftspliktig og avgiftsfri salgsinntekter av varer og tjenester, ekskl. merverdiavgift.

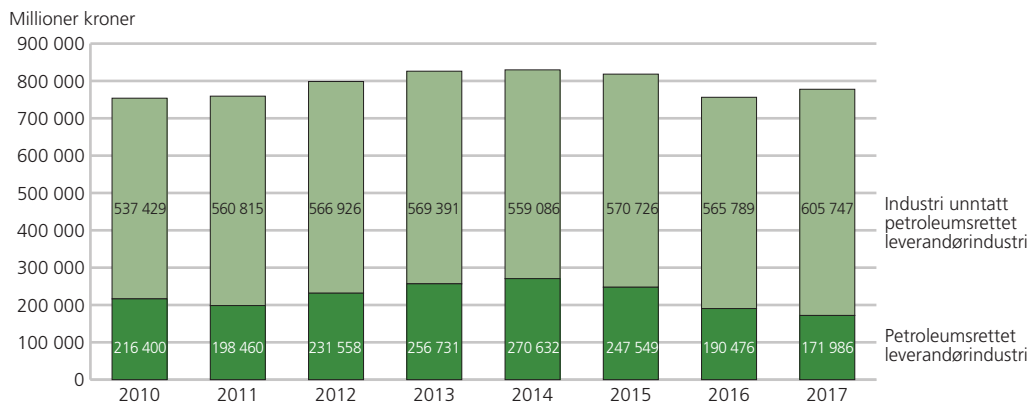
Figur 4.1. **Omsetningen i petroleumsrettet leverandørindustri etter marked. 2010=100**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

For industri unntatt leverandørnæringene var det imidlertid en betydelig vekst fra 2016 til 2017 som mer enn kompenserte for nedgangen til de petroleumsrettede næringene. I denne perioden viste disse næringene en samlet økning på 7,1 prosent, og stort sett hele økningen kommer fra omsetning på eksportmarkedet. Svak norsk krone som har bedret konkurransevilkårene og god økonomisk utvikling hos våre handelspartnere er viktige forklaringer til denne utviklingen.

Figur 4.2. **Industriomsetning. Millioner kroner**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri bidrar positivt

Etter å ha meldt om fallende omsetning siden 2013, meldte omsider næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri om økt omsetning i 2017. Omsetningen økte fra 103 til 130 milliarder fra 2016 til 2017, og stort sett hele økningen kom fra eksportmarkedet. Omsetningsveksten kan blant annet tilskrives økte priser på raffinerte petroleumprodukter i 2017, samt vedlikeholdsstans hos enkelte store virksomheter i 2016.

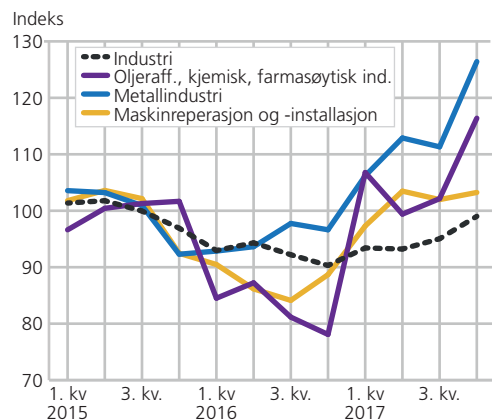
Metallindustrien hadde en omsetningsvekst på 19 prosent i 2017. Det var en beskjeden volumvekst for næringen, men økte råvarepriser på metaller, i følge SSBs produsentprisindeks¹, samt en svekkelse av den norske krona la grunnlaget for betydelig omsetningsvekst for næringen. Metallindustrien har størsteparten av sine inntekter fra salg til eksportmarkedet og her økte omsetningen med 21 prosent. Underaggregatet ikke-jernholdige metaller, som stod for på 76 prosent av omsetningen i metallindustrien, bidro mest til denne utviklingen.

En annen næring som også meldte om økt omsetning i samme periode var maskinreparasjon og -installasjon. Næringens omsetning økte med 15 prosent og veksten kom etter et betydelig fall i omsetningen fra 2015 til 2016. Næringen utfører blant annet vedlikehold og klassing av oljerigger der markedet var svært dårlig i 2016.

Omsetningen faller stadig innenfor maskinindustrien

Når man ser på hvilke næringer som melder om negativ utvikling i omsetningen i perioden 2016 til 2017, er det maskinindustrien som trekker mest ned. Det samme var tilfellet fra 2015 til 2016. Dette

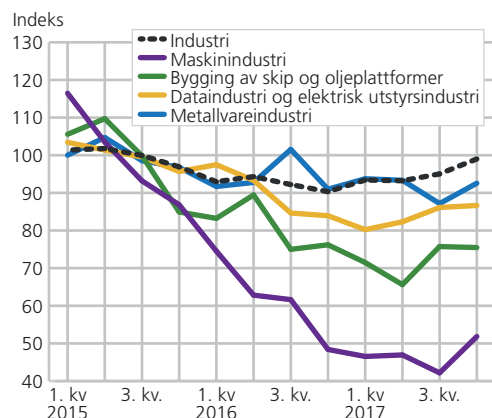
Figur 4.3. Omsetning i utvalgte næringer med positiv årsendring. Sesongjusterte tall. 2015=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

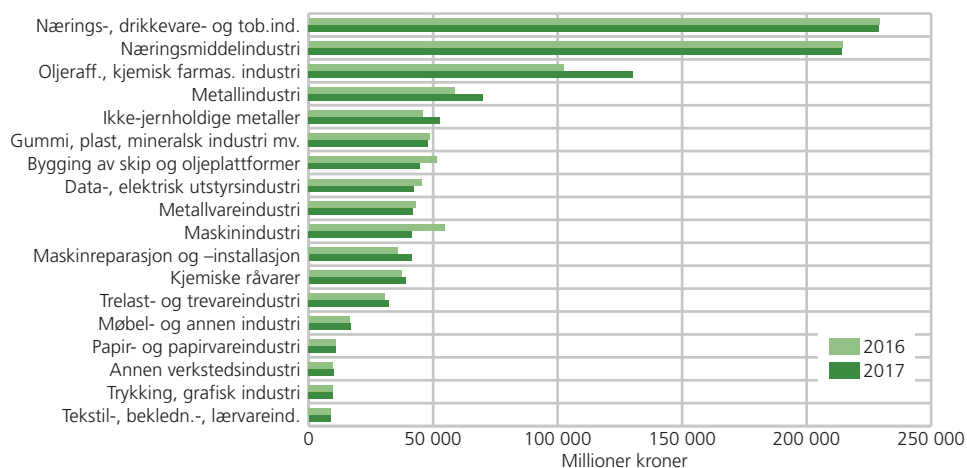
er også noe som gjenspeiler seg i produksjonsvolumet. Her ser man fortsatt tydelig ringvirkningene av reduserte oljeinvesteringer. Nedgangen var mindre enn i 2016, da omsetningen falt med hele 39 prosent, men fallet var fortsatt på 24 prosent. Redusert oppdragsmengde de siste tre årene har ført til betydelige nedbemanninger og det er særlig svikt i leveranser til olje- og gassindustrien som har lagt grunnlaget for

Figur 4.4. Omsetning i utvalgte næringer med negativ årsendring. Sesongjusterte tall. 2015=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

¹ www.ssb.no/ppi

Figur 4.5. **Industriomsetning, etter næring. Millioner kroner**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

nedgangen. Nedgangen gjør seg gjeldende både på hjemme- og eksportmarkedet. Sesongjusterte tall viste imidlertid bedringstegn i 4. kvartal 2017. En annen næring med negativ utvikling i omsetningsvolumet var næringen for bygging av skip og oljeplattformer. Her gikk omsetningen ned med 13 prosent.

Øvrige næringer som også meldte om nedgang i omsetningen i perioden var næringene data og elektrisk utstysindustri og metallvareindustrien, men her var nedgangen langt mindre. Sesongjusterte tall viser imidlertid at metallvareindustrien avsluttet året med økt omsetning i 4. kvartal 2017.

Næringsmiddelindustriens omsetning utgjorde 28 prosent av omsetningen i industrien i 2017, og er med det den klart største næringen målt etter omsetning. Samlet omsetning for næringen var om lag uendret 2016 til 2017.

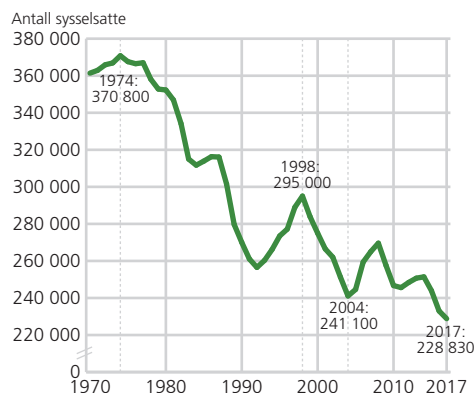
4.2. Sysselsetting: nedgang i industriusselsettingen

I 1946 utgjorde industriens sysselsetting hele 20 prosent av total sysselsetting i Norge². I 2017 utgjorde sysselsettingen i industrien kun 8,2 prosent av den totale sysselsettingen.³ Det er flere grunner til dette: Økt globalisering har ført til økt handel på tvers av landegrenser. Dette har igjen ført til at mye av det som tidligere var norsk industriproduksjon har blitt erstattet av importerte varer. Dette gjelder særlig industriprodukter som tekstilvarer og forbrukerelektronikk som kan produseres billigere i andre land på grunn av lavere lønnskostnader enn her hjemme. En annen årsak er outsourcing av støttefunksjoner som regnskap, vaske og kantinepersonell, som har ført til at sysselsatte som tidligere var registrert under industrinæringer, nå tilfaller tjenestenæringene.

² <http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa100/kap5.pdf>

³ Alle sysselsettingstall i dette avsnittet er hentet fra årlig og kvartalsvis Nasjonalregnskap: <http://www.ssb.no/nr/> og <http://www.ssb.no/knr/>, (Tallene for 2017 er foreløpige tall, hentet ut i juni 2018)

Figur 4.6. Sysselsetting i industrien. 1970-2017

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

I tillegg har frykten for at økt teknologisering skal ta over arbeidsplassene til folk gitt grobunn til begreper som «teknologisk arbeidsledighet» (Brynjolfsson og McAfee 2011). I en studie av 374 yrker i Norge, ble det konkludert med at 33 prosent av alle norske arbeidsplasser står i fare for å bli automatisert i løpet av et par tiår, som et resultat av teknologisk fremgang (Pajarinen et al, 2015). Andre studier konkluderer tilsvarende, men at også ikke-rutinemessige arbeidsoppgaver i stadig større grad blir automatisert, eksemplifisert ved Googles førerløse biler (Brynjolfsson og McAfee 2011).

I Norge har man i enkelte næringer de senere årene sett et mindre behov for arbeidskraft for å produsere samme produksjonsvolum som før. Næringsmiddelindustrien er ett eksempel, der økt effektivisering og automatisering har gått på bekostning av ufaglært arbeidskraft (se også Berg og Krøtø 2015). Når det er sagt, er det viktig å påpeke at den framtidige sysselsettingsutviklingen også påvirkes av flere andre faktorer i tillegg til teknologisk utvikling. Økonomiske faktorer som pris- og etterspørsel, politiske vedtak og demografisk utvikling vil også spille en viktig rolle for sysselsettingsutviklingen fremover (Bye og Næsheim 2016).

Sysselsettingen i industrien gikk ned med 1,8 prosent fra 2016 til 2017. Siden 2010 har sysselsettingen i industrien falt med over 7 prosent. Ser vi på sysselsettingstallene over en lengre tidsperiode, nådde sysselsettingen en topp i 1974. Dette var året med flest antall sysselsatte i industrien i de siste fem tiårene; hele 370 800 personer var i 1974 sysselsatt i denne delen av økonomien. Siden da har industrien hatt en fallende trend i sysselsettingsutviklingen, og i 2017 var det kun 228 830 sysselsatte i industrien. Dette er det laveste antall sysselsatte registrert i perioden 1970- 2017. Befolkningsveksten i Norge i perioden fra 1970 og frem til i dag vil i tillegg føre til at andelen sysselsatte i industrien reduseres mer enn sysselsettingsnedgangen isolert sett skulle tilsi.

Innenfor de ulike industrinæringene er det forholdsvis store variasjoner i antall sysselsatte og i sysselsettingsutviklingen. Som det fremkommer av tabell 4.2 er det nå de petroleumsrettede leverandørnæringene som opplever størst nedbemanning. Dette står i sterk kontrast til utviklingen som fant sted i 2013-2014 da disse næringene hadde en kraftig oppgang i sysselsettingen. Siden 2015 har petroleumsrettet leverandørindustri vært sterkt preget av nedbemanning som følge av reduserte oljeinvesteringer og dermed lavere ordretilgang.

Den negative trenden fortsatte også i 2017, og viktige leverandørnæringer som bygging av skip og oljeplattformer og maskinindustrien opplevde sysselsettingsnedgang på henholdsvis 11 og 9 prosent sammenlignet med 2016. Til sammen i disse to næringene var det over 4000 færre sysselsatte i 2017 enn i 2016. I tillegg til den direkte effekten av redusert oppdragsmengde, har nedgangstidene i petroleumsnæringen også hatt en indirekte effekt på sysselsettingen i disse næringene ved at virksomhetene påtvinges effektivisering

Tabell 4.2. **Sysseissetting i industrien fordelt på næringer. 2010-2017**

	Antall personer				Prosentvis endring	
	2010	...	2016	2017	2017-2010	2017-2016
Industri	246 650	...	233 010	228 830	-7,2	-1,8
Nærings-, drikkevare- og tobakkindustri	52 216	...	53 170	53 110	1,7	-0,1
Tekstil-, bekledning- og lærvareindustri	4 837	...	4 520	4 640	-4,1	2,7
Trelast- og trevareindustri	14 412	...	13 870	14 410	0,0	3,9
Papir- og papirvareindustri	5 585	...	3 280	3 480	-37,7	6,1
Trykking, grafisk industri	7 105	...	5 280	5 260	-26,0	-0,4
Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri	14 371	...	12 970	13 140	-8,6	1,3
Gummi-, plast- og mineralsk industri	15 597	...	15 690	16 100	3,2	2,6
Metallindustri	11 163	...	11 010	11 080	-0,7	0,6
Metallvareindustri	25 322	...	24 150	23 290	-8,0	-3,6
Dataindustri og elektrisk utstyrsindustri	17 603	...	16 340	15 590	-11,4	-4,6
Maskinindustri	20 513	...	21 970	19 980	-2,6	-9,1
Annen verkstedindustri (unntatt 30.1)	4 058	...	3 190	3 260	-19,7	2,2
Bygging av skip og oljeplattformer	24 675	...	19 080	17 030	-31,0	-10,7
Møbelindustri og annen industri	10 399	...	8 770	8 860	-14,8	1,0
Maskinreparasjon og -installasjon	18 794	...	19 720	19 600	4,3	-0,6

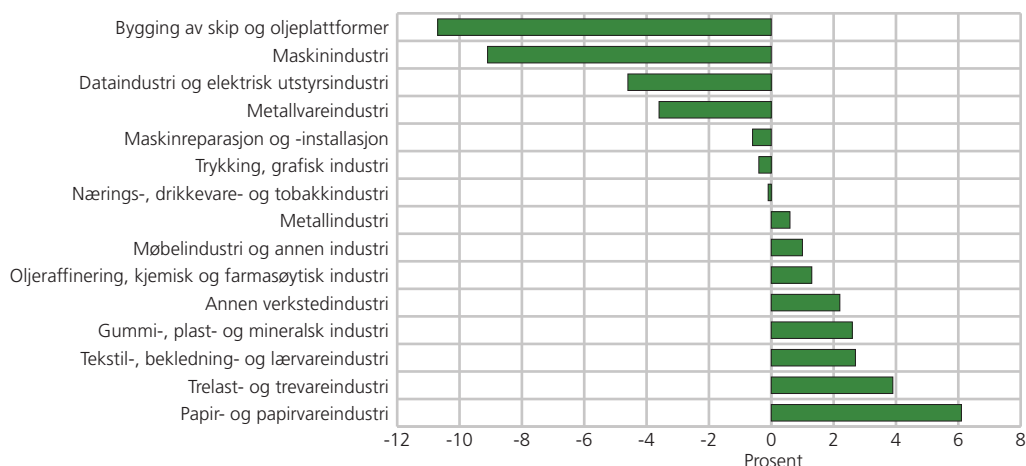
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

og kostnadskutt. For å vinne kontrakter kreves det nå at virksomheter klarer å opprettholde et gitt produksjonsvolum med færre ansatte. Tall fra Nasjonalregnskapet⁴ viser at bruttoprodukt per utførte time-

verk i verftsindustrien økte både i 2016 og 2017 med henholdsvis 7 og 9 prosent.

Den totale sysselsettingsnedgangen i industrien ble noe motvirket av sysselsetningsoppgang i trelast- og trevareindustrien samt i næringsgruppen gummi-, plast- og mineralsk industri. Næringsmiddel-, drikkevare- og tobakksindustrien, som

⁴ Tabell 20: <https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/tabeller/nr-tabeller> (Tallene for 2017 er foreløpige tall.)

Figur 4.7. **Sysseissetting i industrien fordelt på næring. Prosentvis endring 2016-2017**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Bruttoprodukt: Økonomisk merverdi opp-tjent gjennom innenlandsk produksjons-aktivitet i en næring eller sektor (eller totalt for alle næringer/sektorer), avledet og definert som produksjon minus produktinn-sats. I offentlig forvaltning og annen ikke-markedsrettet virksomhet bestemmes brutto-produkt som sum lønnskostnader, netto produksjonsskatter og kapitalslit.

Innleide arbeidere: Arbeidere som er leid inn fra en annen produksjonsvirksomhet eller et bemanningsselskap i en midlertidig periode. I enkelte av næringene i produksjonsindeksen brukes timeverk som indikator på produksjonen. SSB har siden 2011 samlet inn opplysninger om timeverk utført av innleide arbeidere. Fra og med 2012 er slike timeverk tatt med i beregningene av produksjonsindeksen, i tillegg til timeverk utført av egne ansatte. Dette omfatter 9 industri-næringer.

står for den største sysselsettingsandelen i norsk industri, var mer eller mindre uendret fra 2016 til 2017.

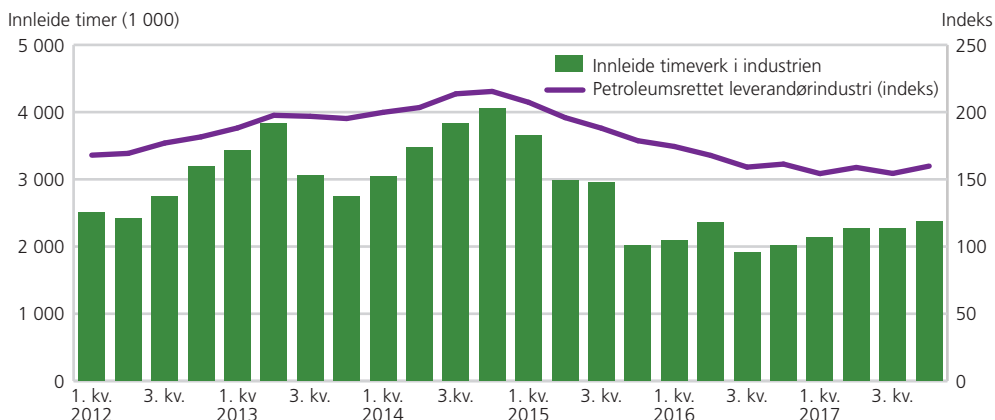
Innleid arbeidskraft

I tillegg til egne ansatte utgjør innleide arbeidere en betydelig andel av arbeidsstyrken for mange virksomheter i industrien. Bruken av innleid arbeidskraft gir virksomhetene mer fleksibilitet. I perioder med høy aktivitet leier industrien inn arbeidskraft for å ta unna den store ordremassen, mens i perioder med lav aktivitet vil denne type arbeidskraft ikke bli benyttet i samme grad. Fra 2016 til 2017 økte bruken av innleide timeverk i industrien med 8,2 prosent. I 2016 ble det registrert om lag 8,4 millioner innleide timeverk i

industrien, mens tilsvarende tall for 2017 var rundt 9,1 millioner.

Figur 4.8 viser industriens bruk av innleid arbeidskraft i en seksårs- periode fra 2012 til 2017. Som vi ser av figuren var det en solid økning i innleide timeverk fra 2. kvartal 2012 til 2. kvartal 2013. Deretter var det noe nedgang frem til rundt 4. kvartal 2013, før det igjen fulgte en periode med høy bruk av innleide arbeidere frem til toppen i 4.kvartal 2014. Bruken av innleid arbeidskraft sank deretter kraftig i 2015, og forble på et relativt lavt nivå gjennom hele 2016. Selv om innleide timer økte noe fra 2016 til 2017, så er

Figur 4.8. Innleide timeverk i industrien (1000 timer) og produksjon i petroleumsrettet leverandørindustri (2005=100)

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

nivået fremdeles lavt sammenlignet med toppåret 2014.

Som det fremkommer av figur 4.8 må både veksten og nedgangen i denne tidsperioden ses i sammenheng med aktiviteten i petroleumsrettet leverandørindustri. Dette er arbeidsintensive virksomheter: i oppgangstider med høy ordremasse vil det derfor være et behov for innleid arbeidskraft. Motsatt ved lavkonjunkturer vil bruken være adskillig lavere. Veksten i bruken av innleide i 2017 kan blant annet ses i sammenheng med noen store enkeltprosjekter innenfor den petroleumsrettede leverandørindustrien. Dette er prosjekter med en begrenset tidshorisont hvor arbeidsintensiteten i perioden vil være svært varierende. Høyere bruk av innleide arbeidere vil derfor ved slike prosjekter være mer hensiktsmessig enn å øke andelen fast ansatte.

4.3. Investeringer: fall i 2017 etter høye investeringer året før

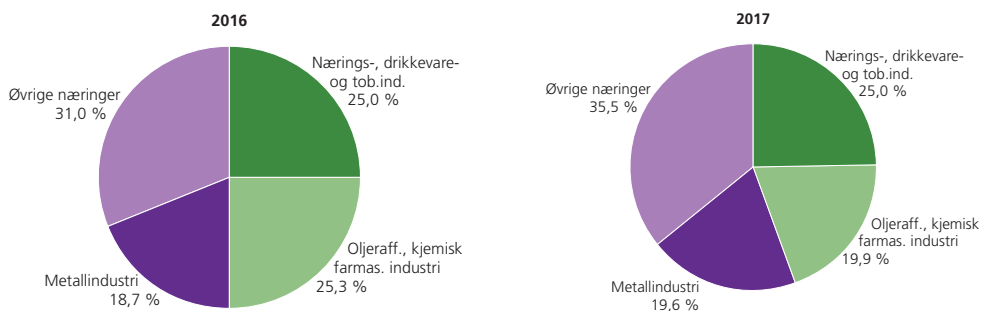
Industrien investerte for totalt 21,4 milliarder kroner i 2017 - målt i løpende verdi. Dette er en nedgang på nesten 8 prosent sammenlignet med 2016. 8 næringer hadde nedgang, mens 7 næringer opplevde vekst i denne perioden. Nedgangen i 2017 må dog ses i sammenheng med et sterkt

investeringsnivå i 2016 hvor industriinvesteringene vokste med over 17 prosent.

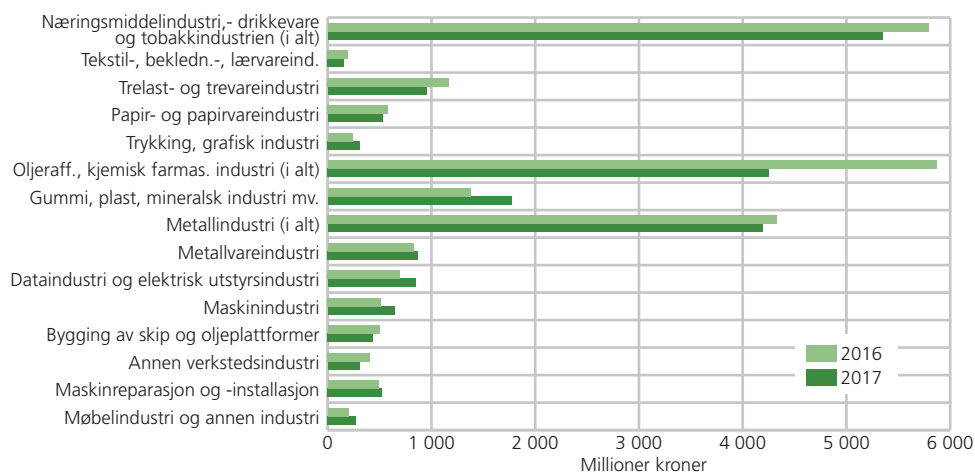
Det er særlig næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri som stod bak investeringsnedgangen i 2017 med et fall på 1,6 milliarder NOK. I tillegg bidro også næringsmiddel-, drikkevare- og tobakksindustrien negativt med et fall på over 440 millioner NOK. Investeringsnedgangen på 28 prosent innenfor næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri skyldes at enkelte store investeringsprosjekter, som bidro til veksten i 2016, enten er ferdigstilt eller har gått over i en avsluttende fase. For næringsmiddel-, drikkevare- og tobakksindustrien skyldtes fallet blant annet lavere investeringer innenfor fôr- og fôrvarerindustrien. Til tross for investeringsnedgang er det fremdeles disse næringene som står for de høyeste investeringene i industrien (se figur 4.9). Investeringene i næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk utgjorde 20 prosent av industriens totale investeringer, mens tilsvarende andel for næringsmiddel-, drikkevare- og tobakksindustrien var 25 prosent.

Den samlede nedgangen i 2017 ble derimot noe dempet av et høyt investeringsnivå innenfor gummi, plast og mineralisk industri. Næringsgruppen opplevde en

Figur 4.9. Andel av utførte investeringer for utvalgte næringer. 2016 og 2017

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 4.10. **Utførte investeringer i industrien. 2016 og 2017. Millioner kroner**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

vekst på 29 prosent, noe som tilsvarer en økning på 398 millioner NOK fra 2016 til 2017. Høye investeringer blant produsenter av mineralske produkter forklarer den positive utviklingen.

Industriens investeringsanslag for 2018 rapportert i 3. kvartal 2018 antyder en vekst på over 13 prosent sammenlignet med tilsvarende anslag for 2017. Oppgangen som indikeres for 2018 skyldes hovedsakelig et høyt investeringsnivå i næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri. Vedlikehold- og oppgraderingsarbeid på produksjonsanleggene til flere viktige aktører forklarer denne ventede veksten. I tillegg er det også ventet en betydelig investeringsvekst innenfor næringsmiddelindustrien, samt i næringsgruppen gummi, plast og mineralsk industri.

Veksten for 2018 blir på den andre siden motvirket av et lavere investeringsnivå innenfor metallindustrien. Næringen har de senere årene vært preget av høye investeringer, blant annet knyttet til utbygging av energieffektiverende produksjonsanlegg. Dette er store prosjekter som har gått

Oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri: et kjennetegn ved denne næringsgruppen er at produksjonen er svært kapitalintensiv. Dette medfører til at næringsgruppen har et generelt høyt investeringsnivå, og variasjoner i investeringene innenfor næringsgruppen har derfor sterk innvirkning på utviklingen i industriens samlede investeringsnivå.

over flere år, og som går over i en avsluttende fase i 2018.

Ser vi enda litt lengre frem i tid, så antyder tidlige anslag for 2019 en svært positiv utvikling i industriinvesteringene. Sammenlignet med tilsvarende anslag for 2018 ligger det an til en oppgang på hele 24 prosent. Igjen er næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri i fokus med positivt fortegn. Næringsgruppen anslår en investeringsvekst på hele 41 prosent. I tillegg melder næringsmiddelindustrien om en ventet økning i investeringene på 33 prosent. Når det er sagt, er det viktig å påpeke at tidlige anslag er preget av noe usikkerhet og bør derfor tolkes med varsomhet.

Hvor godt treffer investeringsanslagene for 2018 og 2019?

SSB publiserer førstegangsanslagene for industriinvesteringene for et gitt år i mai året før, mens endelige tall er først klare i februar året etter investeringsåret. Tabell 4.3 under viser investeringsanslag som prosent av endelige investeringer gitt på ulike tidspunkter for årene 1997-2017¹.

Tabellen viser at anslagene har en tendens til å ligge betydelig under de faktiske investeringene i de 3 første måleperiodene, men anslagsfeilen er avtakende desto nærmere man kommer investeringsåret. Hovedkilden til underestimeringen i de tidlige anslagene er at mange investeringsprosjekter på det tidspunktet ikke har kommet med i undersøkelsen fordi de fremdeles er i planleggingsfasen og/eller mangler styregodkjenning.

Det er først i februar-undersøkelsen i inneværende år at anslagene begynner å samsvare bedre med endelige tall, selv om også dette anslaget i gjennomsnitt ligger noe under de endelige investeringene. Hovedårsaken til en mer korrekt estimering er at virksomhetene i denne måleperioden har fått utarbeidet budsjettet. Deretter ser vi at anslagene i de tre neste måleperiodene i inneværende år treffer ganske presist, selv om august-undersøkelsen i snitt overvurderer de endelige tallene noe.

Dersom utviklingen i 2018- investeringene skulle følge det gjennomsnittlige anslagsforløpet vil faktiske investeringer i 2018 ende opp på rundt 24,2 milliarder NOK, målt i løpende verdi. Sammenlignet med faktiske utførte investeringer i 2017 tilsvarer dette en vekst på om lag 13 prosent. Det er likevel grunn til å understreke at selv om august-undersøkelsens anslag for inneværende år kan gi et godt bilde på industriens investeringsbeløp, er det også heftet usikkerhet til denne indikatoren. Det er en viss spredning rundt det gjennomsnittlige anslagsløpet,

slik at endelige investeringer kan havne noe under eller over dette beløpet. Et 95 % – konfidensintervall viser at feilmarginen er 1,4 prosentpoeng for det gjennomsnittlige anslagsløpet for august-anslagene for inneværende år.

Hvis man gjør samme øvelse på foreløpige 2019-anslag, og antar at investeringsutviklingen i 2019 følger det gjennomsnittlige anslagsmønsteret vil endelige 2019-tall beløpe seg til rundt 27,8 milliarder NOK. Sammenlignet med det anslåtte tallet for endelige 2018-investeringer kan man i følge dette anslagsmønsteret vente seg en investeringsvekst i 2019 på 15 prosent. Dette anslagsløpet viser at investeringsbeløpet for 2019 trolig vil oppjusteres i løpet av anslagssyklusen, men at styrken i veksten til avta. Samtidig er det viktig å påpeke at det prosentvise avviket for investeringsanslagene gitt i august året før kan variere en del fra år til år. Som tabell 4.3 viser så har avviket i tre av de fire siste årene (2014, 2015 og 2017) vært over det gjennomsnittlige avviket, mens for 2016 så var avviket under gjennomsnittet. Et 95 % – konfidensintervall viser at usikkerheten ved så tidlige måleperioder er relativt høy, og feilmarginen ved dette tilfelle er hele 4,5 prosentpoeng. Det er flere faktorer som kan påvirke anslagssyklusen deriblant konjunkturutvikling, politikkutforming og store enkeltprosjekter.

¹ Tallene er hentet fra SSBs kvartalsvise investeringsstatistikk: <https://www.ssb.no/kis>, se tabell 9

Tabell 4.3. **Investeringsanslag som prosent av endelige investeringer gitt på ulike tidspunkter**

	Mai t-1	Aug t-1	Nov t-1	Feb t	Mai t	Aug t	Nov t	Feb t+1
1997	73	74	86	100	102	104	100	100
1998	70	78	94	104	103	103	100	100
1999	79	81	91	96	101	101	99	100
2000	79	81	91	97	105	106	104	100
2001	66	65	80	91	97	101	98	100
2002	82	83	87	96	103	100	99	100
2003	90	90	101	94	98	102	101	100
2004	77	77	92	94	95	100	100	100
2005	57	63	77	89	93	98	97	100
2006	66	69	84	83	95	97	100	100
2007	57	58	74	92	95	102	102	100
2008	61	69	83	92	94	98	99	100
2009	91	99	109	103	112	109	103	100
2010	96	99	102	108	103	105	102	100
2011	81	85	95	100	100	105	101	100
2012	78	85	90	96	101	102	98	100
2013	75	81	82	90	98	101	99	100
2014	72	73	82	90	96	97	96	100
2015	65	73	90	102	100	103	101	100
2016	79	84	91	94	97	96	95	100
2017	78	73	84	99	103	102	99	100
Gj.sn 1997-2017	75	78	89	96	100	102	100	100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.4. **Konfidensintervall og feilmargin i prosentpoeng**

	Aug t	Aug t-1
Gje.snitt investeringsanslag som prosent av endelige investeringer	102	78
95%- Konfidensintervall	[100,6 103,4]	[73,5, 82,5]
Feilmargin i prosentpoeng	1,4	4,5

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.5. **Prognose på endelige investeringstall i MNOK og prosentvis vekst¹**

	2018	2019
Prognose på endelig investeringsbeløp	24 162	27 788
95 %-konfidensintervall for endelig investeringsbeløp	[23 835, 24 498]	[26 267, 29 497]
	2017/2018	2018/2019
Prognose på endelig investeringsvekst	13	15
95 %- konfidensintervall for endelig investeringsvekst	[11,4, 14,5]	[8,7, 22,1]

¹ Investeringsveksten i prosent og det tilhørende konfidensintervallet for 2019 er basert på at endelige 2018-tall følger det gjennomsnittlige anslagsløpet og beløper seg til 24,2 milliarder.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

5. Regionale forskjeller i industrien

I dette avsnittet presenteres verdiskapings- og sysselsettingstall for industrien, fordelt etter fylker. Fylke er naturlig å bruke som regionenhet, da fylker svært ofte er forskjellige med tanke på utvikling og næringsstruktur. Historisk sett har Norge hatt store regionale forskjeller når det gjelder industriproduksjon. Norsk industri har tradisjonelt sett blitt bygget ut i nærhet av sjø og havner, blant annet på grunn av enklere markedstilgang for underleveranser og ferdige produkter. På grunn av dette finner vi mye av industriproduksjonen i Sør-Norge, særlig langs kysten på Østlandet og Vestlandet, og lenger nord (NOU 2004: 2). Samtidig kan man også finne en del industribedrifter i indre dalstrøk, som oftest med nærhet til vannkraftverk.

I motsetning til tidligere kapitler, er de nyeste tallene i dette avsnittet fra 2016. Hensikten med kapitlet er å få frem de regionale forskjellene i Norge hva gjelder utviklingen i sysselsetting og verdiskaping, og da er de nyeste tallene basert på årlig industristatistikk fra 2016¹. Kapitlet er særlig nyttig for å belyse hvilke regioner som ble hardest rammet av nedgangen i oljeinvesteringene.

5.1. Verdiskapning – nedgang i flere regioner i 2016

2016 var et svært krevende år for industrien, og hele 11 fylker opplevde nedgang i verdiskapingen, målt i bearbeidingsverdi til faktorpriser, sammenlignet med 2015. Nedgangen var særlig markant i Vest-Agder som opplevde et kraftig fall på over 30 prosent. I tillegg hadde også Buskerud, samt vestlandsfylkene Hordaland og Rogaland en tydelig nedgang i verdiskapingen fra 2015 til 2016. Samtlige av disse fylkene har merket effektene av redusert ordretilgang som følge av lavere investeringsnivå i olje- og gassnæringen, noe som blant annet har gått hardt utover den petroleumsrettede leverandørindustrien.

I Vest-Agder og i de to vestlandsfylkene har særlig maskinindustrien bidratt til nedgang i verdiskapingen. For Buskerud er hovedårsaken til fallet lavere aktivitet innenfor bygging av skip og oljeplattformer. I Hordaland opplevde også virksomheter innenfor næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri et tydelig fall i verdiskapingen fra 2015 til 2016. Denne nedgangen må ses i sammenheng med vedlikeholdsstans hos sentrale aktører, samt prisfall på verdensmarkedet på raffinerte petroleumsprodukter.

Bearbeidingsverdi til faktorpriser:

Bearbeidingsverdi til markedspriser tillagt tilskudd fra staten og med fradrag for avgifter, med unntak av merverdiavgift, investeringsavgift og arbeidsgiveravgift.

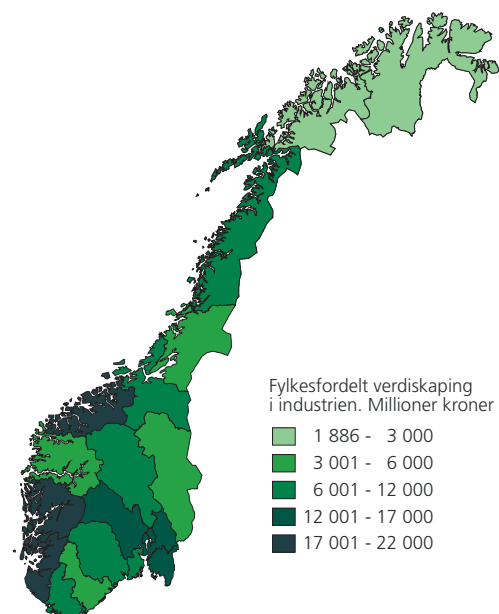
¹ Tallene er hentet fra SSBs årlige industristatistikk. Mer informasjon om statistikken finnes her: <http://www.ssb.no/sti>

Tabell 5.1 Verdiskapning i industrien i alle fylkene. 2007-2016. Millioner kroner

	Millioner kroner			Prosentvis endring	
	2007	2015	2016	2015-2016	2007-2016
Østfold	12 451	11 214	12 441	10,9	-0,1
Akershus	13 665	14 613	14 883	1,8	8,9
Oslo	12 610	16 466	16 695	1,4	32,4
Hedmark	5 273	5 836	5 476	-6,2	3,8
Oppland	5 258	5 736	6 067	5,8	15,4
Buskerud	12 114	17 253	14 673	-15,0	21,1
Vestfold	11 267	11 033	11 601	5,1	3,0
Telemark	9 513	9 599	8 234	-14,2	-13,4
Aust-Agder	3 800	3 457	3 112	-10,0	-18,1
Vest-Agder	10 880	15 411	10 769	-30,1	-1,0
Rogaland	22 703	23 910	21 114	-11,7	-7,0
Hordaland	24 358	23 993	20 719	-13,6	-14,9
Sogn og Fjordane	4 378	5 726	5 470	-4,5	24,9
Møre og Romsdal	17 566	18 632	17 495	-6,1	-0,4
Sør-Trøndelag	9 150	10 575	10 440	-1,3	14,1
Nord-Trøndelag	3 080	4 577	5 377	17,5	74,6
Nordland	8 475	9 228	9 776	5,9	15,4
Troms - Romsa	2 112	2 865	2 934	2,4	38,9
Finnmark - Finnmarku	915	2 029	1 886	-7,0	106,1

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 5.1 Fylkesfordelt verdiskapning i industrien. 2016. Millioner kroner

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Kartdata: Kartverket.

På den motsatte siden var det 8 fylker som hadde høyere verdiskapning i 2016 enn i 2015, hvor henholdsvis Nord-Trøndelag og Østfold hadde størst prosentvis økning med 17,5 og 10,9 prosent. I Østfold var bidraget til oppgangen størst innenfor næringsmiddelindustrien og papir- og papirvareindustrien, mens for Nord-Trøndelag bidro en bred vekst blant flere næringer til at fylket kunne vise til en økning fra 2015 til 2016.

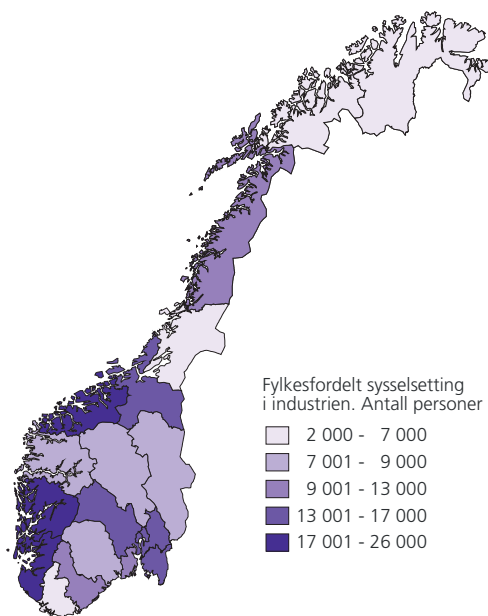
Selv om nedgangen rammet vestlandsfylkene hardt, var det fortsatt Rogaland og Hordaland som hadde høyest verdiskapning i 2016 med henholdsvis 21,1 og 20,7 milliarder NOK. På den motsatte siden av skalaen finner vi Finnmark og Troms med en verdiskapning på henholdsvis 1,9 og 2,9 milliarder NOK.

5.2. Sysselsetting – 11 tusen færre ansatte i industrien i 2016 enn i 2015

Sysselsettingen i industrien har hatt en fallende trend siden 2014, og fra 2015 til 2016 opplevde industrien en sysselsetningsnedgang på 4,4 prosent. Dette utgjør nesten 11 000 færre ansatte i industrien i 2016 enn i 2015. Som tabell 5.2 viser, hadde hele 14 fylker nedgang i sysselsettingen fra 2015 til 2016. Tre fylker var mer eller mindre uendret, mens Oppland og Tromsø opplevde en svak vekst. Størst nedgang i antall ansatte hadde Rogaland fylke der sysselsettingen falt med nesten 2000 sysselsatte. På de neste plassene følger Hordaland og Vest-Agder med et fall på om lag 1600 sysselsatte hver. I tillegg opplevde også østlandsfylkene Buskerud og Akershus en sysselsetningsnedgang på over 1000 sysselsatte. Til sammen utgjorde sysselsetningsnedgangen i disse 5 fylkene nesten tre fjerdedeler av den totale sysselsetningsnedgangen i industrien fra 2015 til 2016.

Flere av næringene innenfor petroleumsrettet leverandørindustri er arbeidsintensive næringer, og sysselsetningsnedgangen i samtlige av disse fylkene må ses i sammenheng med den lave aktiviteten som har preget disse næringene. I Vest-Agder kom nedgangen særlig fra et fall på over 1100 sysselsatte innenfor bygging av skip og oljeplattformer, mens fallet i Hordaland var blant annet sterkt preget av færre sysselsatte innenfor maskinreparasjon og -installasjon. I Rogaland og Buskerud bidro flere petroleumsrettede næringer til sysselsetningsnedgangen, deriblant maskinindustrien, metallvareindustrien samt bygging av skip og oljeplattformer. Når det gjelder sysselsetningsfallet i Akershus, så henger dette sammen med at flere aktører innenfor disse næringene har hovedkontorene sine her.

Figur 5.2 Fylkesfordelt sysselsetting i industrien. Antall personer. 2016

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Kartdata: Kartverket.

Til tross for nedgangen så er det fortsatt Rogaland og Hordaland som troner på sysselsettingstoppen i 2016 med henholdsvis rundt 26 000 og 25 000 sysselsatte. På motsatt side finner vi nordlandsfylkene Finnmark og Troms med henholdsvis 3000 og 5000 industrisysselsatte. Når det gjelder fylker med høyest verdiskaping per ansatt så finner vi Oslo og Akershus på toppen med henholdsvis 1,2 og 1,1 millioner kroner per sysselsatt. Til sammenligning har Troms lavest verdiskaping per sysselsatt med rundt 610 tusen NOK per sysselsatt.

Tabell 5.2. Fylkesfordelt sysselsetting i industrien

	Antall personer			Prosentvis endring	
	2007	...	2015	2016	2015-2016 2007-2016
Østfold	18 640	...	14 357	14 368	0,1 -22,9
Akershus	15 892	...	15 393	14 044	-8,8 -11,6
Oslo	16 444	...	14 576	14 339	-1,6 -12,8
Hedmark	9 748	...	8 374	8 159	-2,6 -16,3
Oppland	9 472	...	8 327	8 459	1,6 -10,7
Buskerud	16 826	...	17 183	16 165	-5,9 -3,9
Vestfold	14 376	...	13 105	12 397	-5,4 -13,8
Telemark	10 652	...	8 342	8 238	-1,2 -22,7
Aust-Agder	6 365	...	5 092	4 806	-5,6 -24,5
Vest-Agder	12 038	...	13 255	11 658	-12,0 -3,2
Rogaland	30 055	...	27 830	25 903	-6,9 -13,8
Hordaland	27 033	...	26 191	24 561	-6,2 -9,1
Sogn og Fjordane	8 246	...	7 709	7 763	0,7 -5,9
Møre og Romsdal	22 149	...	22 489	21 782	-3,1 -1,7
Sør-Trøndelag	12 681	...	13 517	13 170	-2,6 3,9
Nord-Trøndelag	7 232	...	6 155	6 132	-0,4 -15,2
Nordland	9 920	...	10 538	10 284	-2,4 3,7
Troms - Romsa	3 945	...	4 731	4 799	1,4 21,6
Finnmark - Finnmarku	2 007	...	3 056	2 662	-12,9 32,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

6. Hvor sendes eksporten fra norsk industri og hva eksporteres det mest av?

Som vi har sett i tidligere kapitler opplevde flere av de mest eksportrettede industrinæringene en produksjonsvekst i 2017. Det er ulike forhold som virker inn på utviklingen i de forskjellige næringene, men felles for de eksportrettede næringene er at en svak norsk kronekurs har hatt en positiv påvirkning på denne delen av industrien de siste par årene. Norges Banks konkurransekursindeks, illustrert i figur 6.1, viser verdien av norske kroner målt mot et veid gjennomsnitt av valutaene til Norges viktigste handelspartnere. Indeksen nådde en topp i 2016, men holdt seg relativt høy også i 2017. Stigende indeks betyr svakere kronekurs, noe som bedrer norske virksomheters konkurransekraft på eksportmarkedet.

I denne siste delen av publikasjonen vil vi se nærmere på noen sider ved eksporten til norsk industri. Vi vil blant annet ta for oss hvilke deler av verden norsk industri eksporterer mest til og hvilke typer varer det eksporteres mest av. Kapittelet tar utgangspunkt i statistikken for utenrikshandel med varer og omsetningsstatistikken for industri¹.

Flere av næringene i norsk industri er i stor grad eksportrettet. Ifølge omsetningsstatistikken var om lag 42 prosent av

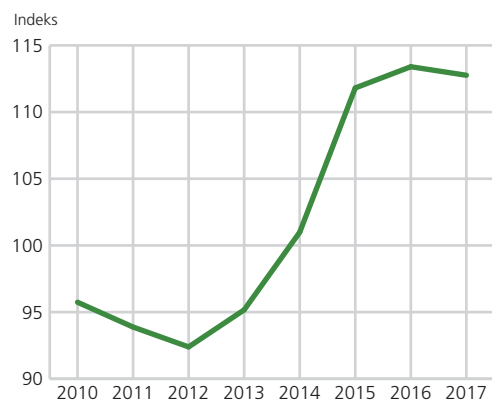
industriens totale omsetning knyttet til eksport i 2017. I 6 av de 15 industrinæringene i tabell 1.1 kom over 50 prosent av omsetningen i 2017 fra eksport. Her finner vi blant annet metallindustrien, næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri, samt papir og papirvareindustrien. Samlet sett eksporterte norsk industri varer for en verdi av nærmere 353 milliarder kroner i 2017, i følge utenrikshandelsstatistikken. Ser en på hvilke av industrinæringene som eksporterte for størst verdier dette året er det næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri som troner på toppen, etterfulgt av metallindustrien og næringsmiddelindustrien².

Næringsmiddelindustrien, som er Norges største industrinæring, har en relativt lav eksportandel sammenlignet med flere av de andre industrinæringene – i 2017 kunne kun 20 prosent av samlet omsetning knyttes til eksport. Likevel kommer næringen på en tredje plass når en rangerer næringene etter eksportverdi målt i kroner. For næringsmiddelindustrien er det fisk som dominerer eksporten, hvorav

¹ Utenrikshandelsstatistikken med varer dekker kun vareeksport. Tjenesteeksport fra norsk industri vil dermed ikke inkluderes i kapittelet. Tjenesteeksporten fra norsk industri utgjør kun en liten del av industriens samlede eksport.

² Utenrikshandelsstatistikken måler flyten av produkter over grensen, mens produksjonsindeksen måler aktiviteten i næringer. Inndelingen i produktgruppen CPA i utenrikshandelsstatistikken baserer seg på varenummer, men sammenfaller i stor grad med inndelingen etter næring brukt i produksjonsindeksen, Standard for næringsgruppering. Det refereres derfor i dette kapitlet heretter til næring istedenfor produktgruppe. Noen avvik mellom produktgruppe og næring kan imidlertid forekomme.

Figur 6.1. Konkurranssekursindeksen

Kilde: Norges Bank.

filetert laks utgjør en betydelig andel. Det er viktig å presisere at utenrikshandelsstatistikkens tall for eksport av industriprodukter, som vi ser på i dette avsnittet, dekker bearbeidet fisk, som filetert laks, klippfisk og fryst fisk av ulike slag. Eksport av hel slaktet laks, direkte fra oppdrettsanleggene, regnes som eksport fra næringen fiskeoppdrett. Dermed dekkes ikke denne eksporten i industritallene og omtales heller ikke i denne delen av publikasjonen. Fra næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri, er det særlig eksport av raffinerte petroleumprodukter og kjemiske råvarer som er dominerende. I metallindustrien er det produsenter av ikke-jernholdige metaller, herunder blant annet aluminium, som står for den største andelen av næringens samlede eksport, målt i verdi.

Varer fra norsk industri eksporteres til land over hele verden, men som det fremkommer av tabell 6.1 er det Europa som er det klart viktigste markedet. I 2017 eksporterte industrien varer for 234,7 milliarder kroner til Europa, noe som utgjorde 67 prosent av industriens samlede eksportverdi det året. Samtidig utgjorde eksporten til Asia og Nord- og Mellom-

Tabell 6.1. Norsk industrieksport fordelt etter verdensdel

Verdensdel	Eksportverdi i millioner kroner	Andel av total eksportverdi i prosent
Europa	234 673	67
Asia	60 419	17
Nord- og Mellom-Amerika	38 350	11
Afrika	11 822	3
Sør-Amerika	5 692	2
Oseania	1 842	1
Total	352 797	

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Amerika henholdsvis 17 og 11 prosent av samlet eksportverdi.

Av de europeiske landene var det Sverige, Nederland, Storbritannia og Tyskland norsk industri eksporterte mest til i 2017, som illustrert i figur 6.2³. Om lag 55 % av all eksport til Europa gikk til et av disse fire landene. Både Tyskland og Sverige er bilprodusenter (se kapittel 3) og importerer innsatsfaktorer til bilproduksjonen fra metallindustrien. 31 prosent av norsk industris samlede eksportverdi til Tyskland kom fra metallindustrien i 2017. Tilsvarende kom 14 prosent av norsk industris eksportverdi til Sverige fra denne næringen. Blant de europeiske landene var det Sverige som mottok bearbeidet fisk for høyest verdier fra produsentene av bearbeidet og konservert fisk i 2017, etterfulgt av Portugal, som blant annet bruker norsk klippfisk i fremstilling av retten Bacalao. Næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri stod også for en stor andel av eksporten til disse fire landene i 2017.

I Asia var det Kina, Japan, Singapore og Sør-Korea som mottok mest eksport fra

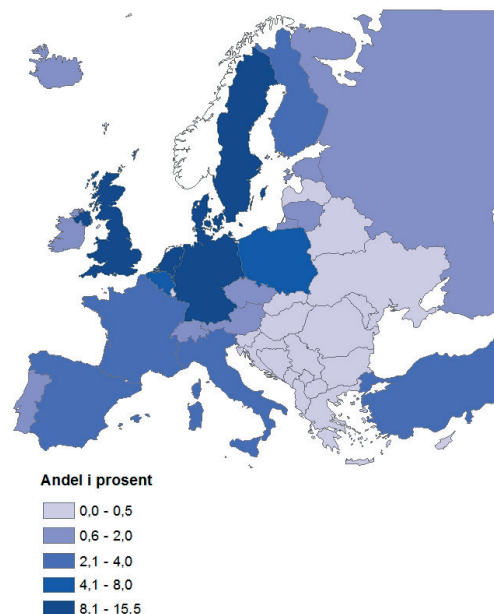
³ Land i denne sammenhengen er bestemmelsesland. Med bestemmelsesland menes det land som på eksporttidspunktet er det siste kjente mottakerland for varen.

norsk industri, målt i verdi, i 2017. De største andelene av den samlede eksporten til Kina var det næringsmiddelindustrien, samt næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri som stod for. Totalt eksporterte norsk industri produkter for i overkant av 16 milliarder kroner til Kina i 2017. Av eksportverdien som gikk til Japan var det næringsmiddelindustrien som stod for den klart største andelen – hele 37 prosent av en samlet verdi på 8,9 milliarder kroner.

I Nord- og Mellom-Amerika er det, ikke overraskende, USA norsk industri eksporterer mest til, etterfulgt av Canada. Den samlede eksportverdien til USA i 2017 var på 31,8 milliarder kroner. Blant næringsene det eksporteres mest fra i verdi, er næringsgruppen oljeraffinering, kjemisk og farmasøytisk industri, samt næringsmiddelindustrien. I følge Sjømatrådet var USA det største vekstmarkedet for norsk sjømat i 2017⁴.

I 2018 har det i media vært mye snakk om straffetollen på stål og aluminium som USA innførte ovenfor en rekke land tidligere i år, og i hvilken grad denne ville kunne påvirke norsk eksport av aluminium. En SSB- artikkel fra 2018 viser at tollen har liten direkte effekt på norske produsenter⁵. Fordi EØS- avtalen forhindrer at en motreaksjon fra EU rammer norsk eksport, har denne tollens foreløpig heller ikke noen indirekte effekt på norske produsenter. Skulle imidlertid europeisk bilindustri rammes av økte tollsatser fra USA vil dette kunne påvirke norsk eksport av metaller til Europa.

Figur 6.2. **De europeiske landenes andel av samlet norsk industrieksport til Europa, målt i NOK. 2017**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

⁴ <https://seafood.no/aktuelt/nyheter/sjomateksport-for-rekordhoye-945-milliarder-i-2017/>

⁵ <https://www.ssb.no/utenriksokonomi/artikler-og-publikasjoner/usa-toll-har-liten-direkte-effekt-pa-norsk-eksport>

Referanser

Landbruksdirektoratet (2018). «Om tollnedsettelse for bearbejdede landbruksvarer (RÅK)». [URL]: <https://www.landbruksdirektoratet.no/no/internasjonalt-handel/tollnedsettelse-etter-soknad/om-tollnedsettelse-for-rak-varer>

Jordfald, Bård og Mona Bråten (2014): Bærekraftige muligheter og løsninger for avstrykkeriene. Fafo-notat 2014/02, Fafo, [URL]: <http://www.fafo.no/pub/rapp/10189/10189.pdf>

Skoglund, Tor (2008): «Industriusselsettingen på topp i 1974» i Fra håndkraft til høyteknologi – norsk industri siden 1829, Statistiske analyser 100, Statistisk sentralbyrå, 73-84.

Store norsk leksikon (2018). «Økonomi og næringsliv I Sverige». [URL]: https://snl.no/%C3%98konomi_og_n%C3%A6ringsliv_i_Sverige

Lööv, David (2014). «Statistik över ordreingang ger bild av krisen», Statistiska Centralbyrå (SCB), 2014, [URL]: https://www.scb.se/sv/_Hitta-statistik/Artiklar/Statistik-over-orderingang-ger-bild-av-krisen/

Brynjolfsson, E. og A. McAfee (2011). Race against the machine: How the digital revolution as accelerating innovation, driving productivity, and irreversibly transforming employment and the economy. Digital Frontier Press. Lexington, MA

Pajarinen, M., P. Rouvinen og A. Ekeland (2015). Computerization threatens one-third of Finnish and Norwegian Employment. The Research Institute of Finnish Economy briefs. [URL]: <https://www.etla.fi/wp-content/uploads/ETLA-Muistio-Brief-34.pdf>

Berg, Lars Petter og Nils Arne Rye Krøtø (2015). «Matvarer – en stor og viktig norsk industri». Samfunnsspeilet 1, 2015, Statistisk sentralbyrå

Bye, Torstein og Helge Næshheim (2016). «Drivkrefter bak endringer i yrkesstrukturen». Økonomiske analyser 4, 2016, Statistisk sentralbyrå

NOU (2004:2): «Effekter og effektivitet – effekter av statlig innsats for regional utvikling og distriktspolitiske mål». Kommunal- og moderniseringsdepartementet. [URL]: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kmd/dok/nouer/2004/nou-2004-2.html?id=383676>

Figurregister

Figur 1.1. Produksjonsindeks for industrien. 2010-2016. (2010=100).....	10
Figur 1.2. Prosentvis endring for industrinæringene i produksjonsindeksen. 2016-2017.....	10
Figur 2.1. Produksjonsutvikling. Sesongjusterte tall. Tremåneders glidende gjennomsnitt. 2010=100. 2010-2017	11
Figur 2.2. Næringenes vektorer i industrien. Prosent. 2016-2017.....	12
Figur 2.3. Produksjon av investeringsvarer. 2010-2017 (2010=100).....	13
Figur 2.4. Produksjon av innsatsvarer (uten utvinningstjenester). 2010-2017 (2010=100).....	14
Figur 2.5. Produksjon av konsumvarer. 2010-2017 (2010=100)	16
Figur 2.6. Produksjon av blandede varettyper. 2010-2017 (2010=100)	18
Figur 3.1. Industriproduksjon i Norge og euroområdet. Sesongjusterte tall. (2010=100).....	21
Figur 3.2. Produksjonsutvikling innenfor de ulike varekategoriene i eurosonen. 1. kvartal 2010-4. kvartal 2017. Sesongjusterte tall. (2015=100)	22
Figur 3.3. Industriproduksjon i Norge, Sverige og Danmark. 1. kvartal 2010-4. kvartal 2017. Sesongjusterte tall (2015=100)	23
Figur 3.4. Prosentvis vekst i industriproduksjonen. 2016-2017	25
Figur 4.1. Omsetningen i petroleumsrettet leverandørindustri etter marked. 2010=100.....	28
Figur 4.2. Industriomsetning. Millioner kroner	28
Figur 4.3. Omsetning i utvalgte næringer med positiv årsendring. Sesongjusterte tall. 2015=100 ..	29
Figur 4.4. Omsetning i utvalgte næringer med negativ årsendring. Sesongjusterte tall. 2015=100..	29
Figur 4.5. Industriomsetning, etter næring. Millioner kroner	30
Figur 4.6. Sysselsetting i industrien. 1970-2017.....	31
Figur 4.7. Sysselsetting i industrien fordelt på næring. Prosentvis endring 2015-2016.....	32
Figur 4.8. Innleide timeverk i industrien (1000 timer) og produksjon i petroleumsrettet leverandørindustri (2005=100).....	33
Figur 4.9. Andel av utførte investeringer for utvalgte næringer. 2016 og 2017	34
Figur 4.10. Utførte investeringer i industrien. 2016 og 2017. Millioner kroner	35
Figur 5.1. Fylkesfordelt verdiskaping i industrien. 2016. Millioner kroner	40
Figur 5.2. Fylkesfordelt sysselsetting i industrien. Antall personer. 2016	41
Figur 6.1. Konkurranssekursindeksen.....	44
Figur 6.2. De europeiske landenes andel av samlet norsk industrieksport til Europa, målt i NOK. 2017.....	45

Tabellregister

Tabell 1.1. Oversikt over utviklingen i industrien. 2017	9
Tabell 3.1. Vekter innenfor de ulike vare varekategoriene i eurosonen og Norge målt i prosent. 2015.....	22
Tabell 4.1. Omsetning. Årstall, etter næring. Ujusterte serier. Millioner kroner	27
Tabell 4.2. Sysselsetting i industrien fordelt på næringer. 2010-2017	32
Tabell 4.3. Investeringsanslag som prosent av endelige investeringer gitt på ulike tidspunkter.....	37
Tabell 4.4. Konfidensintervall og feilmargin i prosentpoeng	37
Tabell 4.5. Prognose på endelige investeringstall i MNOK og prosentvis vekst	37
Tabell 5.1. Verdiskapning i industrien i alle fylkene. 2007-2016. Millioner kroner	40
Tabell 5.2. Fylkesfordelt sysselsetting i industrien	42
Tabell 6.1. Norsk industrieksport fordelt etter verdensdel.....	44

Avsender:

Statistisk sentralbyrå

Postadresse:

Postboks 2633 St. Hanshaugen
NO-0131 Oslo

Besøksadresse:

Akersveien 26, Oslo
Oterveien 23, Kongsvinger

E-post: ssb@ssb.no

Internett: www.ssb.no

Telefon: 62 88 50 00

ISBN 978-82-537-9822-6 (tykt)

ISBN 978-82-537-9823-3 (elektronisk)

ISSN 0804-3221

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

